M-968

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M968 विषय धर्मशास्त्र

नाव. शिवरात्रीपूजा (मुद्रित)

लेखक/लिपीकार —

पृष्ठ 33 काळ इ.स. 1913 पूर्ण/अपूर्ण

M-968
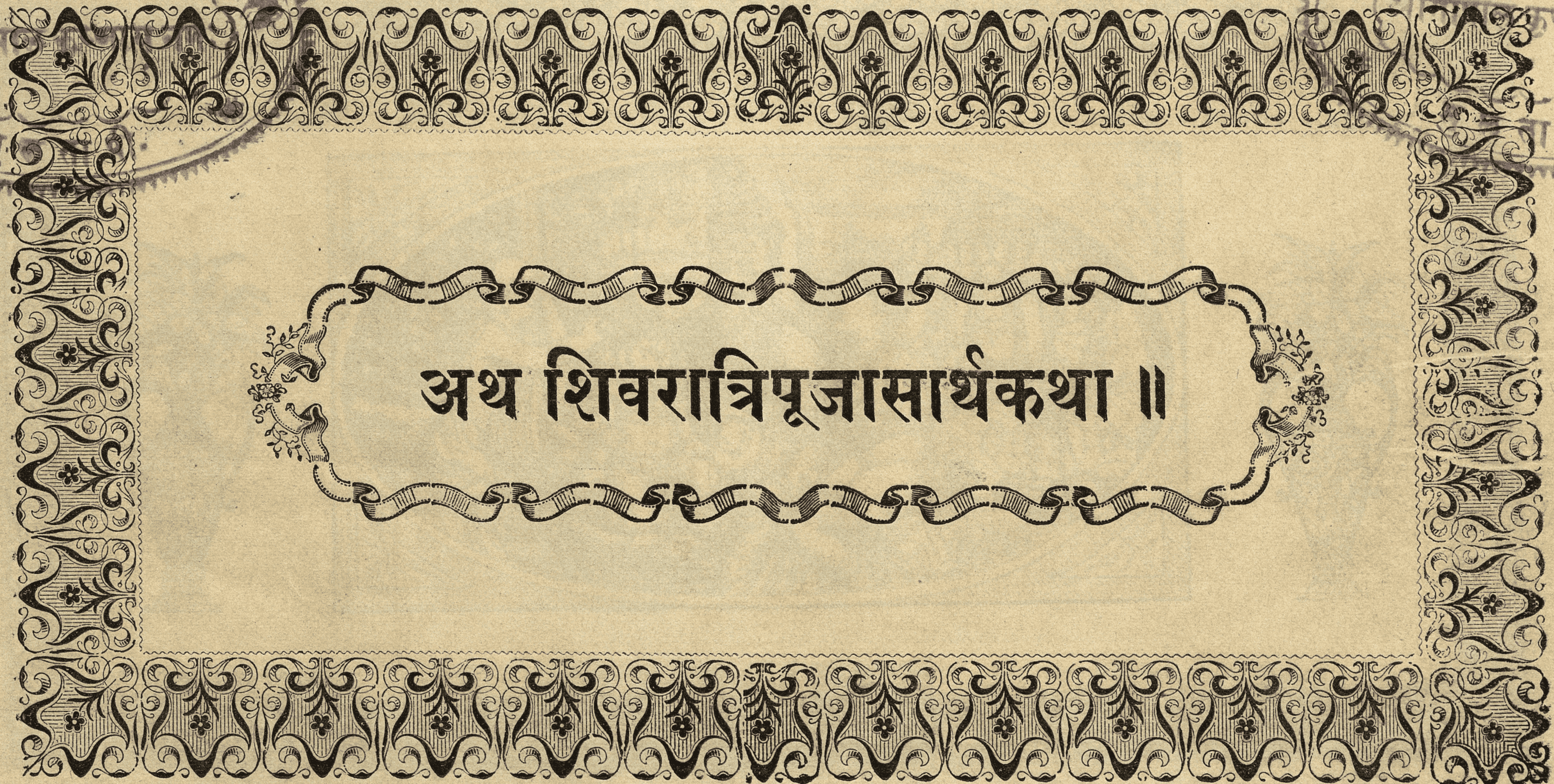
अथ शिवरात्रिपूजासार्थकथा ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ त्रयोदश्यांकृतैकभक्तश्चतुर्दश्यांकृतनित्यक्रियःप्रातर्मंत्रेणसंकल्पंकुर्यात् ॥
देशकालौस्मृत्वा ॥ शिवरात्रिव्रतंह्येतत्करिष्येहंमहाफलं ॥ निर्विघ्नमस्तुमेचात्रत्वत्प्रसादाज्जग
त्पते ॥ चतुर्दश्यांनिराहारोभूत्वाशंभोपरेहनि ॥ भोक्ष्येहंभुक्तिमुक्त्यर्थंशरणंमेभवेश्वर ॥ इति ॥
द्विजस्तुरात्रींप्रपद्येजननीमित्यृचावपिपठित्वाजलमुत्सृजेत्॥ ततःसायाह्नेकृष्णतिलैःस्वगायत्र्या
जलाशयेगृहेवास्नात्वा धृतभस्मत्रिपुंड्रुद्राक्षोनिशामुखेशिवायतनंगत्वाक्षालितपादःस्वाचांतउ
दङ्मुखोदेशकालौसंकीर्त्य शिवरात्रौशिवप्रीत्यर्थंप्रथमयामपूजांकरिष्येइतियामचतुष्टयेभिन्नपू
जाचतुष्टयचिकीर्षायांसंकल्पः॥ सकृत्पूजाचिकीर्षायांश्रीशिवप्रीत्यर्थंशिवरात्रौश्रीशिवपूजांकरि
ष्यइतिसंकल्पः॥ तत्रादौसामान्यतःपूजाविधिरुच्यते॥ यामभेदेनविशेषस्तुअग्रेवक्ष्यते॥ तत्रसं
कल्पांतेगणेशंसंपूज्यपृथ्वीत्याद्यासनविधिंपौरुषसूक्तन्यासादिविधाय ॥ अस्यश्रीशिवपंचाक्षरमं
त्रस्यवामदेवऋषिः अनुष्टुप्छंदः श्रीसदाशिवोदेवता श्रीसदाशिवप्रीत्यर्थेन्यासेपूजनेजपेचविनि
योगः॥ वामदेवऋषयेनमःशिरसि ॥ अनुष्टुप्छंदसेनमोमुखे ॥ श्रीसदाशिवदेवतायैनमोहृदि ॥
ॐ नंतत्पुरुषायनमःहृदये ॥ ॐ मंअघोरायनमःपादयोः ॥ ॐ शिंसद्योजातायनमःगुह्ये ॥
ॐ वांवामदेवायनमःमूर्ध्नि॥ ॐ यंईशानायनमः मुखे ॥ ॐ ॐहृदयायनमः ॐ नंशिरसेस्वाहा
ॐ मंशिखायैवषट् ॐ शिंकवचायहुं ॐ वांनेत्रत्रयायवौषट् ॐ यं अस्त्रायफट्॥ कलशपूजादि

संभारप्रोक्षणांते ॥ ॐ त्र्यंबकंयजामहे० ॥ ध्यायेन्नित्यंमहेशंरजतगिरिनिभंचारुचंद्रावतंसंरत्नाक ल्पोज्वलांगंपरशुमृगवराभीतिहस्तंप्रसन्नं ॥ पद्मासीनंसमंतात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिंवसानंवि श्वाद्यंविश्ववंद्यंनिखिलभयहरंपंचवक्त्रंत्रिनेत्रं ॥ इतिदेवंध्यात्वा ॥ प्राणप्रतिष्ठांकृत्वास्थाप्यलिं गंस्पृशन् ॥ सहस्रशीर्षा० ॐ भूःपुरुषंसांबसदाशिवमावाहयामि ॐ भुवःपुरुषंसांब० ॐ स्वःपुरु षंसांब० ॐ भूर्भुवःस्वःपुरुषंसांब० इत्यावाहयेत् ॥ स्वामिन्सर्वजगन्नाथयावत्पूजावसानकं ॥ तावत्त्वंप्रीतिभावेनलिंगेस्मिन्सन्निधोभव ॥ इतिपुष्पांजलिंदद्यात् ॥ (आवाहनाद्युपचारेषुवैदि कपौराणमंत्रसमुच्चयोपीच्छयाकार्यः ॥ स्थावरलिंगेपूर्वसंस्कृतचरलिंगेचप्राणप्रतिष्ठाद्यावाहनांतं नकार्यं) ॥ पुरुषएवेदं० ॐ सद्योजातंप्रपद्यामिसद्योजातायवैनमोनमः ॐ नमःशिवायश्री सांबसदाशिवायनमःआसनं ॥ एवमग्रेपिपंचाक्षरादिपाठः ॥ (स्त्रीशूद्रश्चेत् ॐ नमःशिवाये तिपंचाक्षरीस्थाने श्रीशिवायनमइतिनमोंतमंत्रेणपूजयेत्) एतावानस्य० ॐ भवेभवेनाति भवेभवस्वमां ॐ नमःशिवायश्रीसांबसदाशिवायनमःपाद्यं ॥ त्रिपादूर्ध्व० ॐ भवोद्भवायनमः ॐ नमःशिवायश्रीसांबस० अर्घ्यं० ॥ तस्माद्विराळ० ॐ वामदेवायनमः ॐ नमःशिवायश्री सांब० आचमनं० ॥ यत्पुरुषेण० ॐ ज्येष्ठायनमः ॐ नमःशिवाय० स्नानं ॥ ततोमूलमंत्रेण आप्यायस्वेत्यादिभिश्चपंचामृतैःसंस्नाप्य ॥ मूलेनाभ्यंगोष्णोदकगंधोदकस्नानेचकृत्वा ॥ आ

पोहिष्ठेतितिसृभिःशुद्धोदकेनप्रक्षाल्यततःपूर्वपूजांतेएकादशावृत्त्यैकावृत्त्यावारुद्रेणपुरुषसूक्तेन
चचंदनकुंकुमकर्पूरवासितजलेनाभिषेकंकृत्वा ॐ नमःशिवायेतिस्नानांतेआचमनंदत्वासाक्षतज
लेनतर्पणंकार्यं ॥ ॐ भवंदेवंतर्पयामि १ शर्वंदेवंतर्पयामि २ ईशानंदेवंतर्पयामि ३ पशुपतिं
देवंतर्पयामि ४ उग्रंदेवंत० ५ रुद्रंदेवंत० ६ भीमंदेवंत० ७ महांतंदेवंत० ८ ॥ भवस्यदेव
स्यपत्नींतर्पयामि शर्वस्यदेवस्यप० ईशानस्यदेवस्यप० पशुपतेर्देवस्यप० उग्रस्यदेवस्यप० रुद्र
स्यदेवस्यप० भीमस्यदेवस्यप० महतोदेवस्यप० ८ ॥ तंयज्ञंबर्हिषि ॐ ज्येष्ठायनमः ॐ नमः
शिवायश्रीसांब० वस्त्रं० ॥ मूलेनाचमनं ॥ तस्माद्यज्ञा० ॐ रुद्रायनमः ॐ नमःशिवाय० यज्ञो
पवीतं० मूलेनाचमनं॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचः० ॐ कालायनमः ॐ नमःशिवाय० चंदनं० ॥
ॐ कलविकरणायनमः ॐ नमःशिवायश्री० अक्षतान्० ॥ तस्मादश्वा० ॐ बलविकरणायनमः
ॐ नमःशिवायश्रीसांब० पुष्पाणि० ॥ सहस्रमष्टोत्तरशतंवासहस्राष्टोत्तरनामभिर्मूलमंत्रेणवाबि
ल्वपत्राण्यर्पयेत् ॥ यत्पुरुषं० ॐ बलायनमः ॐ नमःशिवायश्रीसांब० धूपं० ॥ ब्राह्मणोस्य०
ॐ बलप्रमथनायनमः ॐ नमःशिवायश्रीसांब० दीपं० ॥ चंद्रमामनसो० ॐ सर्वभूतदमना
यनमः ॐ नमःशिवाय० नैवेद्यं० ॥ मूलेनाचमनंफलंच ॥ ॐ मनोन्मनायनमः ॐ नमःशि
वाय० तांबूलं० मूलेनदक्षिणां० ॥ मूलेनवैदिकैर्मंत्रैश्चनीराजनं० ॥ नाभ्याआसी० ॐ नमः

शिवाय०प्रदक्षिणाः ॥ सप्तास्यांसन्० भवायदेवायनमः शर्वायदेवायेत्याद्यष्टौ भवस्यदेवस्यप
त्न्यै इत्यष्टौच नमस्कारान्कृत्वातैरेवपुष्पांजलिः ॥ अथवा यज्ञेनयज्ञ० ईशानःसर्वविद्यानामी
श्वरःसर्वभूतानांब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्माशिवोमेअस्तुसदाशिवों ॐ नमःशिवाय० मंत्र
पुष्पं० ॥ शिवायनमः रुद्राय० पशुपतये० नीलकंठाय० महेश्वराय० हरिकेशाय० विरूपाक्षा
य० पिनाकिने० त्रिपुरांतकाय० शंभवे० शूलिने० महादेवायनमःइतिद्वादशनामभिर्द्वादशपु
ष्पांजलीन्दत्वा मूलेनप्रदक्षिणानमस्कारान्कृत्वा शिवरात्रिव्रतंदेवपूजाजपपरायणः ॥ करोमि
विधिवद्दत्तंगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते ॥ इत्यर्घ्यंदत्वा ॥ नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंयत्कृतंतुमयाशिव ॥ त
त्सर्वंपरमेशानमयातुभ्यंसमर्पितं ॥ इतिपूजांसमर्प्यस्तोत्रेणप्रणम्य मूलमंत्रमष्टोत्तरशतंजप्त्वा ॥
गुह्यातिगुह्यगोप्तात्वंगृहाणास्मत्कृतंजपं ॥ सिद्धिर्भवतुमेदेवत्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ इतिजपंनि
वेद्य ॥ यत्किंचित्कुर्महेदेवसदासुकृतदुष्कृतं ॥ तन्मेशिवपदस्थस्यभुंक्ष्वक्षपयशंकर ॥ शिवोदा
ताशिवोभोक्ताशिवःसर्वमिदंजगत् ॥ शिवोजयतिसर्वत्रयःशिवःसोहमेवहि ॥ इतिप्रार्थ्य ॥ देवहृ
दयस्थंपादस्थंचपुष्पमादायप्रणम्य देवेनदत्तमितिध्यात्वा ॥ प्रपन्नंपाहिमामीशभीतंमृत्युमहार्ण
वात् ॥ त्वयोपभुक्तस्रग्गंधवासोलंकारचर्चिताः ॥ उच्छिष्टभोजिनोदासास्तवमायांजयेमहि ॥

इतिमूर्ध्निंधृत्वा मंत्रहीनंक्रियाहीनमित्यादिभिःक्षमापयित्वा ॥ अनेनपूजनेनसांबसदाशिवःप्री
यतामितिनिवेदयेत् ॥ इतिकेवलशिवरात्रिव्रतपूजाविधिःसमाप्तः ॥ ॥ ७ ॥

यामेषुपूजाचतुष्टयेविशेषः ॥ तत्रप्रथमयामेमूलमंत्रांतेश्रीशिवायासनंसमर्पयामीतिशिव
नाम्नासर्वोपचारसमर्पणम् ॥ द्वितीययामेशिवरात्रौद्वितीययामपूजांकरिष्यइतिसंकल्प्यश्रीशंक
रायासनमितिशंकरनाम्ना ॥ ततोमहानिशिनिशीथपूजांकरिष्यइतिसंकल्प्यश्रीसांबसदाशिवाया
सनमितिपूर्ववत्पूजा ॥ ततस्तृतीययामपूजांकरिष्यइत्युक्त्वाश्रीमहेश्वरायासनमित्यादि ॥ एव
मेवचतुर्थयामेश्रीरुद्रायेतिरुद्रनाम्नापूजनं ॥ प्रतियामंतैलाभ्यंगपंचामृतोष्णोदकशुद्धोदकगंधो
दकाभिषेकाःकार्याः ॥ यज्ञोपवीतांतेगोरोचनकस्तूरीकुंकुमकर्पूरागुरुचंदनमिश्रितानुलेपेनालिंगं
लेपयेत् ॥ पंचविंशतिपलमितःसर्वोनुलेपइत्यनुलेपपरिमाणं यथाशक्तिवा ॥ धत्तूरकरवीरा
म्रकुसुमैर्बिल्वपत्रैश्चपूजनमतिप्रशस्तं ॥ पुष्पाभावेशालितंडुलगोधूमयवैःपूजा ॥ नैवेद्योत्तरंतां
बूलमुखवासौउक्तौ ॥ नागवल्लीपत्रक्रमुकफलशुक्त्यादिचूर्णेतित्रयंतांबूलसंज्ञं ॥ एतदेवनारिके
लकर्पूरैलाकंकोलैःसहितंमुखवाससंज्ञं ॥ शालिपिष्टनिर्मितैःषड्विंशतिघृतदीपैर्नीराजनं ॥ लिंगमू
र्ध्निदध्यक्षतपुष्पदूर्वागोरोचनसर्षपयुतस्वर्णपद्मनिवेदनं ॥ एतेषामन्यतमद्रव्यालाभेतत्तद्द्रव्यंस्म
रेद्बुधः ॥ सर्वपूजांतेप्रार्थना ॥ नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंयत्कृतंतुमयाशिव ॥ तत्सर्वंपरमेशानमया

तुभ्यंसमर्पितमिति ॥ एवंयामचतुष्टयेर्घ्यभेदःकौस्तुभे ॥ सचेत्थं ॥ चंदनाक्षतदूर्वांकुशफलयुत
मर्घ्यंप्रतियामंदद्यात् ॥ तत्रप्रथमयामेमंत्रः ॥ नमःशिवायशांतायसर्वपापहरायच ॥ शिवरात्रौ
मयादत्तंगृहाणार्घ्यंममप्रभो ॥ द्वितीये-मयाकृतान्यनेकानिपापानिहरशंकर ॥ गृहाणार्घ्यमुमा
कांतशिवरात्रौप्रसीदमे ॥ महानिशि (निशीथे)-शिवरात्रिव्रतंदेवपूजाजपपरायणः ॥ करो
मिविधिवद्दत्तंगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते ॥ तृतीये-दुःखदारिद्र्यभारैश्चदग्धोहंपार्वतीपते ॥ त्रायस्व
मांमहादेवगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते ॥ चतुर्थे-किंनजानासिदेवेशत्वयिभक्तिंप्रयच्छमे ॥ स्वपादाग्र
तलेदेवदास्यंदेहिजगत्पते ॥ ततःपूजानिवेदनं ॥ मंत्रस्तु ॥ नमोयज्ञजगन्नाथनमस्त्रिभुवनेश्वर ॥
पूजांगृहाणमेदत्तांमहेशप्रथमेपदे ॥ इतिप्रथमयामे ॥ पूर्वेनंदिमहाकालौगणभृंगीचदक्षिणे ॥
वृषस्कंदौपश्चिमेतेदेशकालौतथोत्तरे ॥ गंगाचयमुनापार्श्वेपूजांगृह्णनमोस्तुते ॥ इतिद्वितीये ॥
नमोव्यक्तायसूक्ष्मायनमस्तेत्रिपुरांतक ॥ पूजांगृहाणदेवेशयथाशक्त्युपपादितां ॥ इतितृतीये ॥
बद्धोहंविविधैःपाशैःसंसारभयबंधनैः ॥ पतितंमोहजालेमांत्वंसमुद्धरशंकर ॥ इतिचतुर्थे ॥ अ
न्यत्समानं ॥ यामचतुष्टयेपिनृत्यगीतकथाश्रवणादिनाजागरणंकार्यं ॥ ततःप्रभातेस्नात्वापुनः
शिवंसंपूज्य पूर्वोक्तद्वादशनामभिर्द्वादशब्राह्मणानशक्तावेकंवासंपूज्यतिलपक्वान्नपूर्णान्द्वादशकुं
भानेकंवादत्वाव्रतमर्पयेत् ॥ यन्मयाद्यकृतंपुण्यंतद्रुद्रस्यनिवेदितं ॥ त्वत्प्रसादान्मयादेवव्रतम

द्यसमापितं ॥ प्रसन्नोभवमेश्रीमन्सद्गतिःप्रतिपाद्यतां ॥ त्वदालोकनमात्रेणपवित्रोस्मिनसंशयः ॥
इति ततोब्राह्मणान्भोजयित्वापूर्वनिर्णीतेकालेस्वजनैःसहपारणंकुर्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ संसारक्ले
शदग्धस्यव्रतेनानेनशंकर ॥ प्रसीदसुमुखोनाथज्ञानदृष्टिप्रदोभव ॥ इति ॥ दक्षिणांदत्वाशिषो
गृहीत्वाकर्मसमाप्तिः ॥ इति शिवरात्रिव्रतयामचतुष्टयभेदभिन्नःपूजाविधिःसंपूर्णः ॥ ॥ छ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः शिवाय ॥ पूर्वी कैलासशिखरावर बसलेला सर्व देवाचा देव पाहून जिचे नेत्र हर्षानें प्रफुल्लित जाहले आहेत अशी पार्वती जगताचा गुरु श्रीशंकर यास प्रश्न करिती झाली. यावेळीं देवाचें ध्यान असें होतें कीं, ज्याला पांच तोंडें, दहा भुज, तीन नेत्र, हातांत शूल, ॥ १ ॥ कपाल, खट्वांग, तलवार, खेटक, पिनाक नांवाचें धनुष्य धारण केलेला

ॐ नमःशिवाय ॥ ॥ कैलासशिखरासीनंदेवदेवंजगद्गुरुं ॥ पंचवक्त्रंदशभुजंत्रिनेत्रंशूलपाणिनं ॥ १ ॥ कपालखट्वांगधरंखड्गखेटकधारिणं ॥ पिनाकपाणिनंभीमंवरदंचाभयप्रदं ॥२॥ भस्मांगव्यालशोभाढ्यंशशांककृतशेखरं (अस्थिमालाविभूषितं)॥ नीलजीमूतसंकाशंसूर्यकोटिसमप्रभं ॥३॥ क्रीडंतंचशिवंतत्रप्रमथादिगणैर्वृतं ॥ विसृज्यदेवताःसर्वास्तिष्ठंतंपरमेश्वरं ॥४॥

मोठा भयंकर; पण वरदान व अभय देणारा ॥ २ ॥ अंगाला भस्मोद्धूलन केलें असून अंगावरील सर्पांनीं शोभणारा, ललाटावर चंद्रकला (व गळ्यांत कपालमाला) शोभत आहे. ज्याची मेघाप्रमाणें नीलकांति असून कोटिसूर्यांसारखा देदीप्यमान ॥ ३ ॥ क्रीडा करीत असून प्रमथादि गणांनीं वेष्टित आहे व देवता वगैरे जवळ कोणी नाहीं, एकटा बसलेला आहे ॥ ४ ॥

जो सर्व देवांचाही ईश व सर्व लोकांचें कल्याण करणारा आपला पति अशा शंकराला पार्वती ह्मणते ॥ ५ ॥ हे देवेशा शंकरा, जें व्रत केलें असतां सर्व पापें नष्ट होतात असें उत्तम व्रत गुप्त असलें तरी कृपा करून मला सांगा ॥ ६ ॥ मी आपणाकडून पुष्कळ व्रतें तिथींचे

दृष्ट्वातुदेवदेवेशंप्रहर्षोत्फुल्ललोचना ॥ गौरीप्रोवाचभर्तारंशंकरंलोकशंकरं ॥ ५ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ कथयत्वंप्रसादेनयद्गोप्यंव्रतमुत्तमं ॥ यत्कृत्वा देवदेवेशपापहानिःप्रजायते ॥ ६ ॥ श्रुतानिहिमयात्वत्तोव्रतानितिथिनिर्णयः ॥ तपांसिदानधर्माश्चतीर्थधर्माअनेकशः ॥ ७ ॥ नास्तिमेनिश्चयस्तत्रभ्रामिताहंत्वयापुनः ॥ तस्माद्वदस्वमेदेवएकंनिःसंशयंव्रतं ॥ सर्वपापक्षयकरंभुक्तिमुक्तिप्रदायकं ॥ ८ ॥ ॥

निर्णय, अनुष्ठानें, दानें, धर्मकृत्यें, नानाप्रकारच्या तीर्थयात्रा ऐकल्या ॥ ७ ॥ परंतु आपण मला भ्रांति उत्पन्न केल्यामुळें त्या कृत्यांवर माझा विश्वास नाहीं, याकरतां निःसंशय असें सर्व पापांचा क्षय करणारें व भोग आणि मोक्ष देणारें असें एक व्रत मला सांगा. ॥ ८ ॥

हें ऐकून शिव ह्मणाले, हे पार्वति, जें अत्यंत गुप्त, जें मनुष्याला भोग मोक्ष देणारें असून आजपर्यंत कोणाला सांगितलेलें नाहीं असें व्रतांमध्यें उत्तम व्रत तुला सांगतों ऐक ॥ ९ ॥ हे प्रिये, ज्याच्या श्रवणमात्रानें सर्व पापें नाश पावतात तें तुला सांगतों, एकाग्रचित्तानें

शिवउवाच ॥ ॥ शृणुदेविपरंगुह्यंव्रतानामुत्तमंव्रतं ॥ यन्नकस्यचिदाख्यातंभुक्तिमुक्तिप्रदंनृणां ॥ ९ ॥ यस्यश्रवणमात्रेणपातकंविलयंव्रजेत् ॥ तदहंकीर्तयिष्यामिश्रृणुचैकमनाःप्रिये ॥ १० ॥ माघांतेबहुलेपक्षेत्वविद्धायाचतुर्दशी ॥ शिवरात्रिस्तुसाज्ञेयासर्वयज्ञोत्तमोत्तमा ॥ ११ ॥ दानयज्ञतपोभिश्चव्रतैर्बहुविधैरपि ॥ तीर्थैरपिनतत्पुण्यंयत्पुण्यंशिवरात्रितः १२

ऐक ॥ १० ॥ माघमासाच्या कृष्णपक्षांतील विद्ध नसलेली जी चतुर्दशी तिला शिवरात्रि ह्मणतात. ही सर्व यज्ञांहून उत्तमोत्तम आहे ॥ ११ ॥ या शिवरात्रिव्रतानें जें पुण्य प्राप्त होतें तें, नानाप्रकारचीं दानें, यज्ञ, तपश्चर्या व अनेक व्रतें यांनीं प्राप्त होत नाहीं ॥ १२ ॥

शिवरात्रीसारखें पापांचा नाश करणारें दुसरें व्रतच नाहीं. हें व्रत जाणून घडो अथवा अज्ञानानें घडो त्यानें मोक्षप्राप्ति होते ॥ १३ ॥ ज्यांनीं हें व्रत केलें नसेल ते मेल्यानंतर नरकाला जातात व ज्यांनीं केलें असेल ते मुक्त होत्साते शिवलोकाला जातात. ॥ १४ ॥ हे वरानने, ही शिवरात्रि सर्वमंगलकारिणी असून सर्व अशुभांचा नाश करणारी व भोग-

शिवरात्रिसमंनास्तिव्रतंपापविनाशनं ॥ ज्ञानादज्ञानतोवापिकृत्वायन्मोक्षमाप्नुयात् ॥१३॥ मृतास्तेनरकंयांतियैरेषानकृताक्वचित् ॥ यैःकृतानिरयान्मुक्तागतास्तेशिवसंनिधौ ॥ १४ ॥ सर्वमंगलशीलासासर्वाशुभविनाशिनी ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदाचैषासत्यंसत्यंवरानने ॥१५॥ ॥ देव्युवाच ॥ कथंयमपुरीमार्गंत्यक्त्वास्वर्गंव्रजेन्नरः ॥ एतन्मेमहदाश्चर्यंप्रत्ययंकुरुशंकर ॥१६॥

मोक्ष देणारी हें सत्य आहे ॥ १५ ॥ पार्वती ह्मणाली हे शंकरा, या व्रतानें मनुष्य यमपुरी टाकून स्वर्गाला कसा जातो याचें मला मोठें आश्चर्य वाटतें, तरी कृपा करून अनुभव येईल असें सांगा ॥ १६ ॥

शिव ह्मणाले हे देवि, यमाच्या शिक्षेपासून दूर करणारी आणि शिवलोक देणारी असी पूर्वी घडलेली पौराणिक कथा तुला सांगतों, ऐक. ॥ १७ ॥ पूर्वीच्या कल्पांत प्रत्यंत देशांतील पर्वताच्या मूलप्रदेशांत राहणारा एक व्याध असून तो मोठा मांसप्रिय होता ॥ १८ ॥

शिवउवाच ॥ ॥ श्रृणुदेवियथावृत्तांकथांपौराणिकींशुभां ॥ यमशासनहंत्रींचशिवशासनदायिनीं ॥ १७ ॥ कश्चिदासीत्पुराकल्पेनिषादआमिषप्रियः ॥ प्रत्यंतदेशवासीचभूधरासन्नभूचरः ॥ १८ ॥ सीमांतेसर्वदातिष्ठन्कुटुंबपरिपालकः ॥ तन्वापीनोधनुर्धारीश्यामांगःकृष्णकंचुकः ॥ १९ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणःसदैवमृगयारतः ॥ एवंविधोनिषादोसौचतुर्दश्यांदिनोदये ॥ २० ॥ ॥ ॥

हा निरंतर सीमेवर राहून आपल्या कुटुंबाचें पालन करीत असे. हा शरीरानें पुष्ट, धनुर्धारी, वर्णानें काळा व काळें चिलखत धारण केलेला ॥ १९ ॥ बद्धगोधांगुलित्राण (चर्माचे हातमोजे घातलेला) असून सदैव मृगयेविषयीं आसक्त असे. अशा तऱ्हेच्या त्या व्याधाला

चतुर्दशीच्या सूर्योदयीं ॥ २० ॥ द्रव्याकरितां वाण्यांनीं शिवाच्या मंदिरांत कोंडून ठेवला त्यामुळें त्याला देवाचें दर्शन घडलें व उपोषण केलेल्या भक्तांचें सदोदित शिव शिव या अक्षरांचें श्रवणही घडलें. संध्याकाळीं त्याचें द्रव्य वगैरे देऊन त्याला सोडला ॥ २१ ॥ २२ ॥

सद्द्रव्यार्थंवणिग्भिस्तुशिवागारेप्ररोधितः ॥ तेनापिदेवताद्दृष्टाजनानांवच नंश्रुतं ॥ २१ ॥ उपवासरतानांतुशिवशिवेतिजल्पतां ॥ दिनांतेसचतै र्मुक्तःप्रातर्द्रव्यंप्रदीयतां ॥ २२ ॥ ततोसौधनुरादायदक्षिणेनगतःस्वयं ॥ आससादवनोद्देशंजनहासंचकारह ॥ २३ ॥ शिवशिवकिमेतद्वैवदंतिन गरेजनाः ॥ वनेचरोनिरीक्षंश्चचतुर्दिशमितस्ततः ॥ २४ ॥ ॥

नंतर तो धनुष्य घेऊन दक्षिणमार्गानें निघाला आणि अरण्याच्या समीपभागीं राहून लोकांचा उपहास करूं लागला ॥ २३ ॥ तो ह्मणतो आज नगरामध्यें सर्व लोक शिव शिव अशी गर्जना करतात तें काय ? असें ह्मणून पुनः तो वनचर इकडे तिकडे चारी दिशा पाहत ॥ २४ ॥

हरिण, सूकर, चितळे यांच्या पावलटीवरून लुब्धचित्त होऊन इकडे तिकडे धांवत असतां ॥ २५ ॥ तसेंच पर्वतासह अरण्यांत परिभ्रमण करीत असतां संध्याकाळ झाला, तथापि आलेल्या मृगांच्या जाति जाळ्यांत न सांपडतां पळाल्या ॥ २६ ॥ मृग, डुकर, चितळ हे तर कोठें आलेले सुद्धां दिसेनात ह्मणून तो व्याध अगदीं निराश झाला व एवढ्यांत सूर्य

पदंचपदमार्गंचमृगसूकरचित्तलान् ॥ धावतस्तस्यसर्वासुदिक्षुवैलुब्धचेतसः ॥ २५ ॥ वनंसपर्वतंसर्वंभ्रमतस्तुदिनंगतं ॥ अप्राप्ताएवगच्छंतिसकलामृगजातयः ॥ २६ ॥ संप्राप्तमपिनापश्यन्मृगसूकरचित्तलं॥ निराशोलुब्धकोयावत्तावदस्तंगतोरविः ॥ २७ ॥ चिंतयित्वाजलोपांतेजागरंजीवघातनं ॥ संविधास्याम्यहंरात्रौनिश्चितंममजीवनं ॥२८॥ तडागसंनिधौगत्वातत्तीरेजालमध्यतः॥ निलयंकर्तुमारेभआत्मनोगुप्तिकारणात्॥२९॥

अस्तास गेला ॥ २७ ॥ तेव्हां व्याधानें विचार केला कीं रात्रौ जलाशयाच्या आसपास राहून पाण्यासाठीं येतील तेवढे जीव मारीन व त्यांनीं खरोखर मी आपली उपजीविका करीन ॥ २८ ॥ असें ह्मणून एका सरोवराच्या जवळ गेला आणि तीरावर जाळें पसरलें

आणि त्याच्या मध्यभागीं आपल्याला गुप्तरूपानें राहतां येईल असें स्थल पाहूं लागला. ॥ २९ ॥ तों त्या जाळ्याच्या मध्यभागीं मोठें स्वयंभु लिंग होतें व जवळच एक मोठा थोरला बेलाचा वृक्ष होता ॥ ३० ॥ त्याच्यावर तो व्याध बसला आणि पाण्याकरितां येणाऱ्या जनावरांचा मार्ग स्पष्ट दिसावा ह्मणून बेलाचीं पानें तोडून दक्षिणेला फेंकूं

जालमध्येमहालिंगमस्तिस्वायंभुवंशुभं ॥ बिल्ववृक्षोमहान्दिव्यआसीत्त
त्रैवसंस्थितः ॥ ३० ॥ आदायतस्यपत्राणिप्राक्षिपन्मार्गशोधने ॥
क्षिप्तानिदक्षिणेतानिनिपेतुर्लिंगमूर्धनि ॥ ३१ ॥ नदिवाभोजनंजातंसं
निरोधप्रभावतः ॥ मृगान्निरीक्षतस्तस्यनिद्रानाशोऽप्यभून्निशि ॥ ३२ ॥

लागला, तीं अनायासें त्या लिंगाच्या मस्तकावर पडूं लागलीं ॥३१॥ व्याधाला त्या दिवशीं कोंडून ठेवल्यामुळें दिवसा भोजन मिळालें नाहीं (उपोषण घडलें) व मृगांच्या शोधाखाल रात्रौ जाग्रण घडलें ॥ ३२ ॥

हे वरानने, त्या व्याधाच्या अंगाचा दुर्गंध पसरला होता त्यामुळें बाणाच्या भीतीनें मृग त्याच्या आसपाससुद्धां आले नाहींत ॥ ३३ ॥ याप्रमाणें झाळीमध्यें रात्रीचा पहिला प्रहर निघून गेला. नंतर तेथें एक हरिणी गर्भार असल्यामुळें हळू हळू चालत आहे ॥ ३४ ॥

तस्यगंधंसमासाद्यलुब्धकस्यवरानने ॥ नोपतिष्ठंतिचमृगाःशरघातभये नतं ॥ ३३ ॥ बिल्वजालगतस्यैवंप्रथमःप्रहरोगतः ॥ ततोजलार्थमाया ताहरिणीगर्भमंथरा ॥ ३४ ॥ निरीक्षंतीदिशःसर्वाउत्फुल्लनयनाभृशं ॥ लुब्धकेनाथसादृष्टाशरगोचरतांगता ॥ ३५ ॥ कृतंचशरसंधानंतेनैकाग्रे णचेतसा ॥ त्रोटित्वाबिल्वपत्राणिप्रक्षिप्तानिशिवोपरि ॥ ३६ ॥ शिवंदेवंसदा दध्यौशीतेनपरिपीडितः ॥ एतस्मिन्नंतरेदृष्टोहरिण्यालुब्धकस्तदा ॥ ३७ ॥

व ती अत्यंत प्रफुल्लनेत्रांनीं दशदिशांकडे पाहत बाण मारण्याच्या योग्यस्थलीं आलेली व्याधानें पाहिली ॥ ३५ ॥ आणि तिरकमठा सांवरून शरसंधान केलें व एकाग्रचित्तानें बिल्वपत्रें तोडून शिवावर टाकलीं ॥ ३६ ॥ तो व्याध थंडीनें पीडित असून शिवाचें ध्यान करीत

होता. एवढ्यामध्यें त्या हरिणीनेंही त्या व्याधाला पाहिला ॥ ३७ ॥ तो स्वरूपानें कृतांतासारखा बसलेला असून त्याचें शरसंधान यमदंष्ट्रप्रमाणें भयंकर आहे असें पाहून ती मृगी दिव्यवाणीनें व्याधाला ह्मणाली ॥ ३८ ॥ हे व्याधा, हे सर्व जीवांच्या घातका, जरा स्वस्थ राहा, तूं मला कां मारतोस याचें कारण पहिल्यानें सांग ॥ ३९ ॥ व्याध ह्मणाला

लुब्धकस्तुस्वरूपेणकृतांतइवतिष्ठति ॥ दृष्ट्वाचतस्यसंधानंयमदंष्ट्रासमप्रभं ॥ मृगीसादिव्ययावाचालुब्धकंवाक्यमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ ॥ मृग्युवाच स्थिरोभवमहाव्याधसर्वजीवनिकृंतन ॥ हनिष्यसिकिमर्थंमांकथयस्वमम प्रभो ॥ ३९ ॥ व्याधउवाच ॥ समातृकंकुटुंबंमेक्षुधयापीड्यतेभृशं ॥ धनंचमद्गृहेनास्तितेनत्वांहन्मिशोभने ॥ ४० ॥ सूतउवाच ॥ यामपूजाप्रभावेणजागरोपोषणेनच ॥ चतुर्थांशेनपापानांविमुक्तोलुब्धकस्तदा ॥ ४१ ॥

हे शोभने मृगि, आईसह माझें सर्व कुटुंब क्षुधेनें अत्यंत पीडित झालें आहे. कुटुंबपोषणाला द्रव्य तर माझे घरीं नाहीं ह्मणून कुटुंबपोषणाकरितां तुला मारतों ॥ ४० ॥ सूत ह्मणतात यामपूजेच्या प्रभावानें, जागरणानें व उपोषणानें व्याधाचीं एक चतुर्थांश पातकें गेलीं ॥ ४१ ॥

आणि तो लुब्धक तर, ही हरिणी असून मनुष्याप्रमाणें भाषण करीत आहे ह्मणून आश्चर्य-चकित होऊन धर्माला स्मरून बोलूं लागला ॥४२॥ व्याध ह्मणतो, मी आजपर्यंत उत्तम, मध्यम, कनिष्ठप्रतीचे असे असंख्य जीव मारले परंतु श्वापदांमध्यें अशा तऱ्हेची वाणी मात्र कधीं

लुब्धकस्तुततोदृष्ट्वामृगींमानुषभाषिणीं ॥ आश्चर्यंपरमंप्राप्तःप्राहधर्मसमन्वितं ॥ ४२ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ मयाहिघातिताजीवाउत्तमाधममध्यमाः ॥ नश्रुतात्वीदृशीवाणीश्वापदानांकदाचन ॥ ४३ ॥ कस्मिन्देशेत्वमुत्पन्नाकस्मात्स्थानादिहागता॥ कथयस्वसमासेनपरंकौतूहलंहिमे॥४४॥ ॥ मृग्युवाच ॥ शृणुत्वंलुब्धकश्रेष्ठकथयामितवाखिलं ॥ आसंपूर्वमहंरंभास्वर्गेशक्रस्यचाप्सराः ॥ ४५ ॥ ॥

ऐकली नाहीं ॥ ४३ ॥ हरिणीला ह्मणतो हे मृगि, कोणत्या देशांत तूं उत्पन्न झालीस, कोठून येथें आलीस हें सर्व सांग. मला मोठें कौतुक वाटतें ॥ ४४ ॥ मृगी ह्मणाली, हे व्याधश्रेष्ठा, माझा सर्व इतिहास तुला सांगतें ऐक. मी पूर्वी स्वर्गावर इंद्राची अप्सरा होतें.

॥ ४५ ॥ अनुपम रूप, लावण्य व सौभाग्य यांनीं मी अत्यंत गर्वित होतें तेथें सौभाग्याच्या मदानें पुष्टांग व आपल्या सामर्थ्याचा गर्व वाहणारा असा एक दानव ॥ ४६ ॥ हिरण्याक्ष नांवाचा असून तो मी पति वरला होता, व त्याच्याशीं सवहर्तमान मीं यथेच्छ भोग भोगले

अनंतरूपलावण्यासौभाग्येनचगर्विता ॥ सौभाग्यमदपुष्टांगोदानवोब लदर्पितः ॥ ४६ ॥ मयैवसकृतोभर्ताहिरण्याक्षोमहासुरः ॥ तेनसार्धंम याभुक्तंचिरकालंयथेप्सितं ॥ ४७ ॥ अन्यस्मिन्दिवसेव्याधक्रीडंत्याअसु रेणमे ॥ गतोबहुतरःकालोमहादेवस्यकोपकृत् ॥४८॥ प्रत्यहंप्रेक्षणंनृत्यं शंकरस्याग्रतश्चरे॥यावद्गच्छाम्यतस्तत्रतावद्रुद्रोऽब्रवीद्रुषा ॥४९॥ हेरंभेक्क गतासित्वंकेनवासंगताशुभे॥ किंवासौभाग्यगर्वेणनागताममंदिरं॥५०॥

॥ ४७ ॥ हे व्याधा, एके दिवशीं क्रीडा करीत असतां बराच उशीर झाला व तेणेंकरून शंकराला क्रोध आला ॥ ४८ ॥ कारण, मी दररोज शंकरापुढें प्रेक्षणीय असें नृत्य करीत असें. एके दिवशीं थोड्या उशिरां जातांच शंकर रागानें ह्मणाले ॥४९॥ हे रंभे, तूं कोणाबरोबर

व कोठें गेली होतीस, अथवा आपल्या सौंदर्याच्या गर्वानें माझ्या मंदिरांत वेळीं आली नाहींस ॥ ५० ॥ जें खरें असेल तें मला लवकर सांग. नाहींपेक्षां तुला शाप देतों, तेव्हां शापाच्या भीतीस्तव शंकरापुढें उशीर लागण्याचें कारण खरें सांगितलें. ॥ ५१ ॥ कीं हे शाप व अनुग्रह समर्था देवा, ऐक. माझा भर्ता प्राणांहून प्रिय महाबलवान् दैत्य आहे.

शीघ्रंकथयसत्यंमेनोचेच्छापंददामिते ॥ शापभीत्यामयातत्रसत्यमुक्तंशिवाग्रतः ॥ ५१ ॥ शृणुदेवप्रवक्ष्यामिशापानुग्रहकारक ॥ ममभर्तासमःप्राणैर्दानवेंद्रोमहाबलः ॥ ५२ ॥ तेनसार्धंमयादेवक्रीडितंनिजमंदिरे ॥ तस्यभोगेनलुब्धाहंशयनादेवनोत्थिता ॥ ५३ ॥ तेनाहंनागताशीघ्रंसृष्टिसंहारकारक ॥ रुद्रस्तद्वचनंश्रुत्वासकोपोवाक्यमब्रवीत् ॥ ५४ ॥

॥ ५२ ॥ त्याच्यासह मी आपल्या घरीं क्रीडा करीत होतें. त्याच्या संभोगसुखांत तल्लीन असल्यामुळें देवा, शयनापासून लवकर उठलें नाहीं. ॥ ५३ ॥ हे सृष्टिसंहार करणाऱ्या देवा, यामुळें मला येण्यास उशीर लागला. हें भाषण ऐकून क्रुद्ध होऊन शंकर ह्मणाले ॥५४॥

तो नित्य कामातुर असणारा हिरण्याक्ष दैत्य अरण्यांत हरिण होईल व तूं त्याची भार्या होसील ॥ ५५ ॥ ज्यापेक्षां स्वर्गस्थ देवांला सोडून दैत्याशीं रममाण होतेस त्यापेक्षां निर्जल अशा वनप्रदेशांत तृण भक्षण करणारी तूं होसील ॥ ५६ ॥ हे भद्रे, हा शाप तुला बारा

मृगःकामातुरोनित्यंहिरण्याक्षोभविष्यति ॥ त्वंमृगीतस्यभार्याचभविष्य सिमहावने ॥५५॥ त्यक्त्वास्वर्गेयतोदेवान्दानवंभोक्तुमिच्छसि ॥ तस्मात्त्वं निर्जलेदेशेतृणाहाराभविष्यसि ॥ ५६ ॥ द्वादशाब्दानिभोभद्रेभविताशाप एषते ॥ परस्परस्यशोकेनशापांतोहिभविष्यति ॥ ५७ ॥ अनुग्रहःकृतश्चैष शंकरेणयदृच्छया ॥ यदाकश्चिद्व्याधवरोममसांनिध्यमाश्रितः॥५८॥बाणा ग्रेतस्यसंप्राप्तापूर्वजन्मस्मरिष्यसि ॥ शंकरस्यततोरूपंदृष्ट्वामोक्षमवाप्स्यसि५९

वर्षें भोगावा लागेल व शेवटीं एकमेकांच्या शोकानें शापाचा अंत होईल. ॥ ५७ ॥ पुनः शंकरानें आपल्याच इच्छेनें असा अनुग्रह केला कीं, ज्या वेळीं कोणीएक व्याधश्रेष्ठ माझ्या सन्निध असून ॥ ५८ ॥ तुझ्यावर शरसंधान करील त्यावेळीं तुला पूर्व जन्माचें स्मरण

होईल व नंतर शंकराचें दर्शन घेऊन मोक्षाला जाशील. ॥ ५९ ॥ असा उःशाप दिला असतां या अरण्यांत शंकर तर कोठें दिसत नाहीं त्यामुळें दुःख वाटतें. माझ्या शरीरांत मेद मांस मुळींच नाहीं. ॥ ६० ॥ आणि मी विशेषतः गर्भाच्या भारानें आक्रांत आहें

शंकरोनमयादृष्टोवसत्यस्मिन्महावने ॥ तेनदुःखमनुप्राप्तामेदोमांसविवर्जिता ॥ ६० ॥ गर्भाक्रांताविशेषेणनवध्यास्मीतिनिश्चितं ॥ सकुटुंबस्य तेनूनंभोजनंनभविष्यति ॥ ६१ ॥ आयास्यतिमृगीत्वन्यामार्गेणानेनलुब्धक ॥ पीनायौवनसंपन्नाबहुमांसामदोद्धता ॥ ६२ ॥ भोजनंसकुटुंबस्य तयानूनंभविष्यति ॥ अथवाऽन्योमृगोव्याधपानार्थंतुजलाशये ॥ ६३ ॥

त्यापेक्षां माझा वध करणें योग्य नाहीं. माझ्या शरीरानें सकुटुंब तुझें पोटही भरणार नाहीं. ॥ ६१ ॥ हे लुब्धका, या मार्गानें दुसरी मृगी तरुणी बहुमांसाची येईल ॥ ६२ ॥ तिच्या योगानें सकुटुंब तुझें यथेच्छ भोजन घडेल. अथवा हे व्याधा, या तळ्यावर पाणी

पिण्याकरितां दुसरा मृग ॥ ६३ ॥ प्रातःकाळीं येईल तो तुझ्या क्षुधाशमनार्थ उपयोगीं पडेल. अथवा मी घरीं जाऊन गर्भ प्रसवून मुलेंबाळें बंधुवर्गाच्या स्वाधीन करून सर्व मैत्रिणींला भेटून पुनः शपथपूर्वक येईन ॥ ६४ ॥ तिचें तें भाषण ऐकून व्याध मनांत आश्चर्यचकित झाला. हिला सोडावी तर कष्ट होतील असा विचार करून त्या हरिणीला

आगमिष्यतिप्रत्यूषेक्षुधार्तस्यनसंशयः ॥ गर्भंमुक्त्वाथवाव्याधबालाना दिश्यबंधुषु ॥ शपथैरागमिष्यामिसंदिश्यचसखीजनं ॥ ६४ ॥ तस्या स्तद्वचनंश्रुत्वाव्याधोविस्मितमानसः ॥ कष्टमेवमितिध्यात्वातामुवाचमृ गांगनां ॥ ६५ ॥ नागमिष्यतियद्यन्यामृगस्त्वमपिगच्छसि ॥ क्षुधयापी डितोहंवैकुटुंबंचविशेषतः ॥ ६६ ॥ ॥

ह्मणतो. ॥ ६५ ॥ कीं जर दुसरी मृगी किंवा मृग आला नाहीं, व हातांत मिळालेली तुलाही सोडली तर फजिती होईल. कारण माझा आत्मा व विशेषतः कुटुंबाचे प्राण क्षुधेनें व्याकुळ होत आहेत ॥ ६६ ॥

असो. प्रातःकाळीं तूं जर माझे घरीं येशील तर ज्या योगानें मला खरें वाटेल अशी शपथ करून जा. ॥ ६७ ॥ पृथ्वी, वायु, सूर्य व सर्व देवता ह्या सत्यावर राहतात त्यापेक्षां इहलोक व परलोक ज्यांना साधावयाचा असेल त्यांनीं सत्य पाळावें. ॥ ६८ ॥ त्याचें

प्रातस्त्वयाममगृहमागंतव्यंयदिध्रुवं ॥ व्रजत्वंशपथंकृत्वायथामेप्रत्ययोभवेत् ॥ ६७ ॥ पृथिवीवायुरादित्यःसत्येतिष्ठंतिदेवताः ॥ पालनीयंततः सत्यंलोकद्वयमभीप्सुभिः ॥ ६८ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वागर्भार्तासामृगीतदा ॥ चक्रेसत्यप्रतिज्ञांवैव्याधस्याग्रेपुनःपुनः ॥ ६९ ॥ ॥ मृग्युवाच ॥ द्विजोभूत्वातुयोव्याधवेदभ्रष्टोभिजायते ॥ स्वाध्यायसंध्यारहितःसत्यशौचविवर्जितः ॥ ७० ॥ ॥ ॥

तें भाषण ऐकून गर्भभारानें आक्रांत झालेल्या हरिणीनें सत्य शपथ केली ॥ ६९ ॥ मृगी ह्मणते हे व्याधा, (पुनः मी जर न येईन तर) ब्राह्मणजन्म पावलेला असून जो वेदपराङ्मुख, स्वाध्याय, संध्या, सत्य, शौच इत्यादिकांनीं वर्जित, ॥ ७० ॥

विकूं नये तें विकणारा, हवनादि करूं नये त्याचें हवन करणारा अशाला जें पाप तें मला लागेल ॥ ७१ ॥ आणि धूर्त, दुष्ट, शठ याला जें पाप, खोट्या वजनानें फसविणारा, खोटी साक्ष देणारा, दुःशील, निरंतर परदारासक्त, ॥ ७२ ॥ वेदविक्रय करणारा, सुतक्याचे घरीं

अविक्रेयाणांविक्रेताअयाज्यानांचयाजकः ॥ तस्यपापेनलिप्येहंनागच्छामिपुनर्यदि ॥ ७१ ॥ धूर्तेदुष्टेशठेयच्चयत्पापंमानकूटके ॥ कूटसाक्ष्येविशीलेचपरदाररतेसदा ॥ ७२ ॥ वेदविक्रयणेयच्चशवसूतकभोजने ॥ मृतशय्याप्रतिग्राहेपतितेबहुयाजके ॥ ७३ ॥ असच्छास्त्रार्थनिरतेरसविक्रयकारके ॥ तेनपापेन० ॥ ७४ ॥ दानंदातुंप्रवृत्तस्ययोऽतरायकरोनरः ॥ स्वदत्तांपरदत्तांवायोहरेत्सागरांबरां ॥ ७५ ॥ ॥

भोजन करणारा, मृतशय्येचा प्रतिग्रह करणारा, पतित, बहुतांचें होमहवनादि करणारा, ॥ ७३ ॥ पाखंडशास्त्रांत निरत, रसविक्रय करणारा यांला जें पाप तें मला लागेल ॥७४॥ दान देणाराचा जो निषेध करतो, आपण किंवा दुसऱ्यानें दिलेल्या पृथ्वीचें जो हरण करतो

॥ ७५ ॥ देवाचें द्रव्य, गुरूचें द्रव्य व ब्राह्मणाचें द्रव्य जो हरण करतो त्याचें पाप मला लागेल ॥ ७६ ॥ जो दिव्यावर दिवा लावणारा, पायानें पाय घासणारा, आपला भर्ता, धनी, मित्र, अगदीं अर्भक बाळ, ॥ ७७ ॥ गाई, ब्राह्मण, गुरु, स्त्री यांचा घात करणारा, नांग-

देवद्रव्यंगुरुद्रव्यंब्रह्मद्रव्यंहरेच्चयः ॥ तेनपापेन० ॥ ७६ ॥ दीपेनदीपये द्दीपंपादंपादेनधावयेत् ॥ भर्तारंस्वामिनंमित्रमात्मानंबालमर्भकं ॥७७॥ गांविप्रंचगुरुंनारींव्यापादयतिदुर्मतिः ॥ यस्त्रीन्हलेबलीवर्दान्वाहयेद्विष मान्नरः ॥ तेनपापेन० ॥ ७८ ॥ गोरवज्ञांप्रकुर्वंतिदंडेनताडयंतिये ॥ दानस्यकीर्तनेपापंयत्पापंदांभिकेजने ॥ ७९ ॥ असंयतेंद्रियेनित्यंपरदो षानुकीर्तने ॥ कृतघ्नेचकदर्येचनास्तिकेवेदनिंदके ॥ ८० ॥ ॥

राला विषम (तीन) बैल जोडणारा, एवढ्यांचीं पापें मला लागतील ॥ ७८ ॥ जे गाईची अवज्ञा करतात, त्यांला दांड्यांनीं मारतात, स्वतः दान दिलेलें वाखाणणारे, दांभिक, ॥७९॥ इंद्रियें स्वाधीन नसणारे, दुसऱ्याची निंदा करणारे, कृतघ्न, कदर्य (कृपण), नास्तिक,

वेदनिंदक, ॥ ८० ॥ सदाचार सोडणारा, दुसऱ्याला पीडा देणारा, चाहाडखोर, कन्या विकणारा, ॥ ८१ ॥ दुसऱ्याच्या निंदेनें संतुष्ट, सर्व धर्मानें बहिष्कृत, वृषलीचा (अविवाहित असतां रजोदर्शन झालेल्या स्त्रीचा) पति, व्याजावर किंवा दिडीच्या धान्यावर चरितार्थ करणारा, आईबापांला न पोसणारा, ॥८२॥ हेतुवादी, बकवृत्ति, श्राद्धें व तीर्थें यांनीं बर्जित

सदाचारविहीनेचपरपीडाप्रदायके ॥ परपैशुन्ययुक्तेचकन्याविक्रयकारके ॥ ८१ ॥ परापवादसंतुष्टेसर्वधर्मबहिर्गते ॥ वृषलीपतौवार्धुषिकेमातापित्रोरपोषके ॥ ८२ ॥ हैतुकेबकवृत्तौचश्राद्धतीर्थविवर्जिते ॥ तेनपापेन० ॥ ८३ ॥ यत्पापंब्रह्महत्यायांपितृमातृवधेतथा ॥ यत्पापंलुब्धकानांचगोचोरविषघातिनां ॥ तेनपापेन० ॥ ८४ ॥ द्विभार्यःपुरुषोयस्तुसमदृष्ट्यानपश्यति ॥ सकृद्दत्वातुयःकन्यांद्वितीयेदातुमिच्छति ॥ ८५ ॥ ॥

यांचीं सर्व पापें मला लागतील ॥ ८३ ॥ ब्रह्महत्येनें जें पाप, पितृमातृवधानें जें पाप, व्याधांला जें पाप, गाई चोरणाराला व विष घालून मारणाला जें पाप तें पाप, मला लागेल. ॥ ८४ ॥ जो पुरुष दोन स्त्रियांचा नवरा असून दोघींला समदृष्टीनें पाहत नाहीं, जो एकवार

एकाला कन्या देण्याचें ठरवून ती दुसऱ्याला देतो ॥ ८५ ॥ ज्याची स्त्री स्वैरिणी (व्यभिचारिणी) आहे, जो आपली कन्या सद्गुणी असून योग्यवर पाहून देत नाहीं ॥ ८६ ॥ स्त्रीपुत्रांला न देतां एकटा मिष्टान्न भक्षण करतो त्याचें पाप मी पुनः न येईन तर मला लागेल

यस्यसंग्रहणीभार्याब्राह्मणीचविशेषतः ॥ आत्मनोगुणसंपन्नांसमानेसदृशेवरे ॥ नददातिचयःकन्यांनरोवैज्ञानदुर्बलः ॥ ८६ ॥ एकाकीमिष्टमश्नातिभार्यापुत्रविवर्जितः ॥ तेनपापेन० ॥ ८७ ॥ मृगीवाक्यंततःश्रुत्वालुब्धकोहृष्टमानसः ॥ मुमोचहरिणींसद्योहित्वाबाणंधनुस्तथा ॥ ८८ ॥ तस्याउक्तिप्रभावेणलिंगार्चाकरणेनच ॥ सपातकचतुर्थांशाद्विमुक्तस्तत्क्षणाद्ध्रुवं ॥ ८९ ॥ ॥ ॥

॥ ८७ ॥ असें मृगीचें भाषण ऐकून तो व्याध प्रसन्न झाला आणि त्यानें धनुष्यबाण ठेवून हरिणीला तत्काळ सोडून दिली ॥ ८८ ॥ तिच्या उक्तिप्रभावानें व लिंगाच्या पूजेनें व्याधाच्या पापाचा एक चतुर्थांश भाग तत्काळ दूर झाला ॥ ८९ ॥

हे पार्वति, दुसरा प्रहर येतांच मध्यरात्रीं शिव शिव असें स्मरण करित असल्यामुळें त्याला झोंप आली नाहीं ॥ ९० ॥ एवढ्यांत दुसरी एक सुंदर हरिणी कामपीडित झालेली व त्रासलेली, भयानें उद्विग्न झालेली असी आपल्या पतीचा शोध करीत तेथें आली ॥ ९१ ॥

द्वितीयेप्रहरेप्राप्तेत्वर्धरात्रेवरानने ॥ स्मरन्शिवशिवेत्येवननिद्रांलब्धवानयं ॥ ९० ॥ द्वितीयाथततःप्राप्ताकामार्तामृगसुंदरी ॥ संत्रस्ताभयसंविग्नाप तिमन्विष्यतीमुहुः ॥ ९१ ॥ जालमध्येस्थितेनाथदृष्टासालुब्धकेनतु ॥ पुनर्बिल्वस्यपत्राणित्रोटयित्वाकरेणतु ॥ क्षिप्तानिदक्षिणेभागेलिंगस्योप रिपार्वति ॥ ९२ ॥ तस्यावधार्थंव्याधेनबाणोधनुषिसंदधे ॥ हर्षपूर्णेनम नसाकुटुंबार्थंजिघांसया ॥ ९३ ॥ ॥ ॥

तिला जाळ्याच्या मध्यभागीं असणाऱ्या व्याधानें पाहिली आणि पुनः बेलाचीं पानें हातांनीं तोडून–हे पार्वति, तीं दक्षिणभागीं टाकलीं तीं लिंगावर पडलीं ॥ ९२ ॥ नंतर तिच्या वधाकरितां व्याधानें हर्षपूर्ण अंतःकरण होऊन धनुष्याला बाण लावला ॥ ९३ ॥

आणि बराबर लक्ष्य पाहून बाण जों टाकणार तेवढ्यांत त्याला हरिणीनें पाहिला तेव्हां ती विह्वल झाली ॥ ९४ ॥ आणि ह्मणते, आजच माझी बहीण व्याधानें मारली त्या दुःखानें मी पीडित आहें. मला तरी वांचून काय कर्तव्य आहे ॥ ९५ ॥ या व्याधाला पाहून

निरीक्ष्यलुब्धकोयावद्बाणंतस्यांविमुंचति ॥ तावन्मृग्याससंदृष्टोदृष्ट्वातं विह्वलाऽभवत् ॥ ९४ ॥ अद्यैवभगिनीमेहिलुब्धकेनविनाशिता ॥ मम किंजीवितव्येनतद्दुःखेनास्मिपीडिता ॥ ९५ ॥ वरंमृत्युर्नशोकोवैदृष्ट्वाव्या धंविशेषतः ॥ एवंसंचिंत्यहरिणीलुब्धकंवाक्यमब्रवीत् ॥ ९६ ॥ धनुर्धरशृणु व्याधसर्वसत्वनिकृंतन ॥ देहिमेवचनंचैकंपश्चात्त्वंमांनिपातय॥९७॥आया ताहरिणीचैकामार्गेणानेनलुब्धक॥ दृष्टात्वयाथवानैषासत्यंकथयसुव्रत॥९८॥

शोकावस्थेंत राहण्यापेक्षां मला मृत्युच श्रेष्ठ वाटतो, असा विचार करून ती हरिणी व्याधाला ह्मणते, ॥ ९६ ॥ हे सर्व जीवांचा नाश करणाऱ्या धनुर्धरा व्याधा, मला एक शब्द बोलूं दे, नंतर तूं पाहिजे तर मार ॥९७॥ हे लुब्धका, सुव्रता, या मार्गानें एक हरिणी आली होती

ती तूं पाहिलीस किंवा नाहीं तें खरें सांग. ॥९८॥ हें तिचें भाषण ऐकून तो व्याध चकित होऊन क्षणमात्र विचार करून ह्मणतो, पहिल्या हरिणीची जसी वाणी होती तसीच हिचीही आहे ॥ ९९ ॥ कदाचित् आपली प्रतिज्ञा पाळण्याकरितां तीच तर पुनः आली

तच्छ्रुत्वालुब्धकस्तत्रविस्मितःक्षणमैक्षत॥ तस्यास्तुयादृशीवाणीअमुष्या अपितादृशी ॥ ९९ ॥ सैवेयमागतानूनंप्रतिज्ञापालनायवै ॥ अथवाऽ न्यासमायातायातयाकथितापुरा ॥ एवंसंचिंत्यमनसालुब्धकोवाक्यमब्र वीत् ॥ १०० ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ शृणुत्वंमृगिमेवाक्यंगतासानिजमंदि रं ॥ त्वांदत्वाममनूनंहिसाभवेत्सत्यवागपि ॥ १०१ ॥ अहोरात्रंकृतंकष्टं कुटुंबार्थेमयामृगि ॥ अधुनात्वाहनिष्यामिदेवतास्मरणंकुरु ॥ १०२ ॥

नसेल ! अथवा ती आतां दुसरी येईल ह्मणाली होती ती कदाचित् असेल, असा मनांत विचार करून लुब्धक ह्मणतो ॥ १०० ॥ हे मृगि, सांगतों ऐक. ती आपल्या घरास गेली. ती सत्यवाक् असल्यामुळें तिनेंच तुला पाठविली असावी. ॥ १०१ ॥ हे मृगि, मी कुटुंब-

पोषणाकरितां अहोरात्र कष्ट केले. आता तुला मारतों. देवाचें स्मरण कर ॥ १०२ ॥ हें व्याधाचें भाषण ऐकून हरिणी फार दुःखित झाली आणि रडत त्याला ह्मणते हे व्याधा, मला मारूं नको ॥ १०३ ॥ माझ्या शरीरांत मांस, वसा, मेद, रक्त वगैरे कांहीं नाहीं. विरहाग्नीनें माझें सर्व तेज, बळ वगैरे जळून गेलें आहे ॥ १०४ ॥ मला मारलीस तर माझे

व्याधस्यवचनंश्रुत्वाहरिणीदुःखिताभृशं ॥ व्याधंप्राहरुदित्वासामामां
व्याधनिपातय ॥ १०३ ॥ नास्तिमांसंवसामेदःशरीरेरुधिरंचमे ॥ तेजो
बलंचमेसर्वंनिर्दग्धंविरहाग्निना ॥ १०४ ॥ अहंप्राणैर्वियुक्तास्यांभोजनंते
नजायते ॥ केवलंपापभागीस्याममप्राणविघातकः ॥ १०५ ॥ मैवंकुरुम
हाव्याधदीनांमामनुकंपय॥बलवान्सुमहातेजामेदोमांसपरिप्लुतः ॥ १०६ ॥

प्राण मात्र जातील, या शुष्क शरीरानें तुझें भोजन घडणार नाहीं. माझे प्राण घेतल्यानें केवळ स्त्रीहत्येच्या पापाचा मात्र विभागी होसील. ॥ १०५ ॥ तेव्हां असें करूं नको. हे व्याधा, मी दीन आहें. माझ्या वरती दया कर. एथें मोठा बलवान् मेदमांसांनीं भरलेला

॥ १०६ ॥ भला गलेलठ्ठ असा दुसरा हरिण येईल त्याला मारलास तर तुझ्या कुटुंबाची तृप्ति तरी होईल. ॥१०७॥ हें तिचें भाषण लुब्धकानें ऐकून काय करावें असा तो विचार करूं लागला. हरिणी तर निःसंशय बोलते तेव्हां तसा निश्चय करावा ॥ १०८ ॥ इत्यादि

अत्यंतस्थूलपीनांगोमृगोऽन्योत्रागमिष्यति ॥ तंहत्वातेकुटुंबस्यतृप्तिर्नूनं भविष्यति ॥ १०७ ॥ तयोक्तंलुब्धकःश्रुत्वाकिंकरोमीत्यचिंतयत् ॥ मृगीब्रूतेह्यसंदिग्धंनिश्चयोऽयंपरंमम ॥ १०८ ॥ चिंतयित्वेतिसप्राहमृगीं कामातुरांतदा ॥ कुरुप्रतिज्ञांसत्यांत्वंप्रत्ययोमेयथाभवेत् ॥ १०९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामृगीशोकसमाकुला ॥ चक्रेसत्यप्रतिज्ञांतुव्याधस्याग्रे पुनःपुनः ॥ ११० ॥ ॥ ॥

चिंतन करून त्या वेळीं कामातुर अशा त्या मृगीला ह्मणतो हे मृगि, तूं माझ्या जवळ पुनः येईन अशी सत्य प्रतिज्ञा कर कीं ज्या योगानें मला विश्वास वाटेल. ॥ १०९ ॥ हें त्याचें वचन ऐकून ती हरिणी शोकाकुल झाली आणि व्याधाजवळ सत्य प्रतिज्ञा करूं लागली

॥ ११० ॥ मृगी ह्मणते–जो जातीचा क्षत्रिय असून युद्धप्रसंग पाहून पळून जातो त्याचें पाप जर मी खोटें बोलेन तर मला लागेल ॥ १११ ॥ जे नित्य परद्रव्य हरण करणारे, कपटी, असूया करणारे, व जे तलाव, विहिरी, रथ व गाईचे गोठे मोडणारे ॥ ११२ ॥ चांगले मार्ग मोडणारे, सर्व प्राण्यांला भीति करणारे व जो सन्मार्ग टाकणारा, पशु

मृग्युवाच ॥ ॥ क्षत्रियस्तुरणंदृष्ट्वासंग्रामाद्योनिवर्तते ॥ तेनपापेनलिप्येहंयद्येतदनृतंवदे ॥१११॥ परद्रव्यरतानित्यंमायावंतोभ्यसूयकाः ॥ भेदयंतितडागानिवापीरथगवामपि ॥ ११२ ॥ मार्गस्थानंचयेघ्नंतिसर्वसत्वभयंकराः ॥ परित्यजतिसन्मार्गंपशून्भृत्यांश्वबाधते ॥ ११३ ॥ ब्राह्मणान्निंदतेयश्चतथैवाश्रमनिंदकः ॥ तेनपापेन० ॥ ११४ ॥ ॥

व नोकरांला पीडा देणारा, ॥ ११३ ॥ जो ब्राह्मणांची निंदा करणारा व ब्रह्मचर्य, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थ आणि संन्यासी या आश्रममर्यादेची निंदा करणारा याचें तें पाप खोटें बोलेन तर मला लागेल ॥ ११४ ॥

हें तिचें भाषण ऐकून त्या हरिणीलाही सोडून दिली. नंतर ती उदक प्राशन करून आपल्या स्थानास गेली ॥ ११५ ॥ याप्रमाणें जाळयाच्या मध्यभागीं असतांना त्याचा दुसरा प्रहरही निघून गेला. नंतर पुनः बेलाचीं पानें खुंटून खालीं टाकूं लागला ॥ ११६ ॥

श्रुत्वैवंवचनंतेनसापिमुक्तामृगीतदा ॥ जलंपीत्वातुबहुशोगतासद्योयथा गतं ॥११५॥ जालमध्येस्थितस्यास्यद्वितीयःप्रहरोगतः ॥ त्रोटित्वाबिल्व पत्राणितथैवपुनरक्षिपत् ॥११६॥ पीडितस्तीव्रशीतेनक्षुधयागृहचिंतया ॥ शिवशिवेतिजल्पन्वैननिद्रामुपलब्धवान् ॥११७॥ द्वितीयेप्रहरेप्येवंकृतंते नशिवार्चनं ॥ वीक्षतेचदिशःसर्वाजीवनार्थंवरानने ॥११८॥ सौभाग्यबल दर्पाढ्योमृगस्तावत्समागतः॥लुब्धकेनाथदृष्टोऽसौहरिणश्चंचलेक्षणः ॥११९॥

अतिशय थंडीनें, क्षुधेनें व गृहचिंतेनें शिव शिव उच्चार करतां करतां त्याला झोंप लागली नाहीं ॥११७॥ दुसऱ्या प्रहरींही याप्रमाणें त्याला शिवाचें पूजन घडलें आणि उपजीविकेसाठीं सर्व दिशांकडे पाहूं लागला ॥ ११८ ॥ एवढ्यांत एक आपल्या सौंदर्याच्या व सामर्थ्याच्या

गर्वानें युक्त असा मृग तेथें आला. ज्याची चंचल दृष्टि आहे असा तो हरिण व्याधानें पाहिला ॥ ११९ ॥ तो हरिण हरिणीच्या शोधाकरितां दशदिशांकडे पाहत आहे अशा त्या हरिणाला पाहून व्याधानें संतुष्ट अंतःकरण होऊन धनुष्याची प्रत्यंचा कानापर्यंत ओढून शरसंधान केलें ॥ १२० ॥ आतां तो बाण सोडणार एवढ्यांत हरिणानें व्याधाला पाहिलें.

विलोकयन्दिशः सर्वा मार्गमाणो मृगीपदं ॥ तं दृष्ट्वा बाणमाकृष्य ह्याकर्ण तुष्टमानसः ॥ १२० ॥ तस्मिन्मुंचति वै यावत्तावद्दृष्टो मृगेण सः ॥ कालरूपं तु तं दृष्ट्वा मृगश्चिंतां परां ययौ ॥ १२१ ॥ निश्चितं भविता मृत्युर्गोचरेऽस्य गतोस्मि यत् ॥ भार्या प्राणसमा मेऽद्य व्याधेनेह निपातिता ॥ १२२ ॥

तों तो भयंकर कालरूपी दिसत आहे असें पाहून फार चिंतेंत पडला ॥ १२१ ॥ आणि ह्मणतो ज्यापेक्षा याच्या समोर आलों त्यापेक्षां खरोखर मृत्यु ओढवला. माझी प्राणाहून प्रियभार्या व्याधानें येथेंच मारली असावी ॥ १२२ ॥

तिच्या विरहानें मला मृत्यु येईल. हाय हाय. स्त्रीविरहदुःख येण्याजोगें काय मीं पाप केलें होतें ॥ १२३ ॥ संसारांत भार्येसारखें दुसरें सौख्य नाहीं, मग तें घरांत असो किंवा अरण्यांत असो. तिच्यावांचून धर्म, अर्थ, काम यांपैकीं कोणताही पुरुषार्थ घडत नाहीं. ॥ १२४ ॥ भार्या जवळ असेल तर झाडाखालीं राहिला तरी तें घर आहे आणि तिच्या-

तयाविरहितस्यापिममम्रृत्युर्भविष्यति ॥ हाहाकिंनुकृतंपापंयद्भार्यादुःख मागतं ॥ १२३ ॥ नहिभार्यासमंसौख्यंगृहेवाविपिनेवा ॥ तयाविना नधर्मोस्तिनार्थकामौविशेषतः ॥ १२४ ॥ वृक्षमूलेपिदयितायत्रतिष्ठतित द्गृहं ॥ प्रासादोपितयाहीनःकांताराददतिरिच्यते ॥१२५॥ धर्मार्थकामका र्येषुभार्यापुंसःसहायिनी ॥ विदेशगमनेवापिसैवविश्वासकारिणी ॥१२६॥

शिवाय मोठ्या हवेलींत राहिला तरी तें अरण्य होय ॥ १२५ ॥ धर्म, अर्थ, कामसंबंधी कोणतेंही कार्य करणें झालें तरी भार्या ही पुरुषाला सहायिनी आहे. प्रवासांत गेला तरी विश्वासू भार्याच होय ॥ १२६ ॥

भार्येसारखा अन्य बंधु नाहीं, भार्येसारखें सौख्य नाहीं. आर्त मनुष्याला सुखजनक असें भार्येशिवाय दुसरें औषध नाहीं ॥१२७॥ ज्याच्या घरांत प्रियभाषिणी साध्वीभार्या नसेल त्याला अरण्यांत जाण्याचें कारण नाहीं, तें घर अरण्यासारखेंच आहे ॥ १२८ ॥ माझी

नास्तिभार्यासमोबंधुर्नास्तिभार्यासमंसुखं ॥ नास्तिभार्यासमंलोकेनरस्यार्तस्यभेषजं ॥ १२७ ॥ यस्यभार्यागृहेनास्तिसाध्वीचप्रियवादिनी ॥ तेनारण्यंनगंतव्यंयथारण्यंतथागृहं ॥ १२८ ॥ एकाप्राणसमामेऽभूद्द्वितीयाप्राणदामम ॥ ताभ्यांविरहितस्याद्यजीवितंनिष्फलंमम ॥ एवंविचिंत्यसशनैर्लुब्धकंवाक्यमब्रवीत् ॥ १२९ ॥ ॥ मृगउवाच ॥ पृच्छामित्वांशृणुव्याधआमिषाहारजीवन ॥ आगतंहरिणीयुग्मंकेनमार्गेणतद्गतं ॥ १३० ॥

एक भार्या प्राणासारखी व दुसरी प्राण देणारी, त्या दोघींविरहित वांचणें निरर्थक आहे. असा विचार करून तो व्याधाला ह्मणतो ॥ १२९ ॥ हे मांसभक्षका व्याधा, मी तुला विचारतों तेवढें सांग. एथें दोन हरिणी आल्या होत्या त्या कोणत्या मार्गानें गेल्या ॥१३०॥

तूं तर मारल्यास नाहींना, खरें सांग. हें त्याचें भाषण ऐकून व्याधाला आश्चर्य वाटलें आणि विचार करूं लागला ॥ १३१ ॥ हा हरिणसुद्धां सामान्य नव्हे, ही कोणीतरी सर्वोत्कृष्ट देवताच असावी. असें क्षणभर ध्यान करून त्याला व्याध ह्मणतो ॥१३२॥ त्या

त्वयाविनाशितंनोवासत्यंकथयमेऽधुना ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाविस्मितः सोप्यचिंतयत् ॥ १३१ ॥ असावपिनसामान्योदेवताकाप्यनुत्तमा ॥ ध्या त्वाक्षणंसतस्याग्रेलुब्धकोवाक्यमब्रवीत् ॥ १३२ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ तेगतेऽनेनमार्गेणसत्यंकृत्वाममाग्रतः ॥ ताभ्यांदत्तोभोजनार्थेममत्वंनात्र संशयः ॥ अधुनात्वांहनिष्यामिनैवमोक्ष्यामिकर्हिचित् ॥ १३३ ॥ ॥ मृगउवाच ॥ तत्सत्यंकीदृशंव्याधताभ्यामुक्तंतवाग्रतः ॥ येनतेप्रत्ययो जातोमुक्तंतद्धरिणीद्वयं ॥ १३४ ॥ ॥ ॥

दोघीही माझ्यापाशीं शपथ करून याच मार्गानें गेल्या. त्यांनींच आह्मांला भोजनासाठीं तुला पाठविला असें वाटतें. आतां तुला मारतों, सोडणार नाहीं. ॥१३३॥ मृग ह्मणतो व्याधा, त्यांनीं

तुझ्यापाशीं कसी प्रतिज्ञा केली, कीं तुला विश्वास वाटून तूं दोघींलाही सोडून दिल्यास ? ॥ १३४ ॥ असा प्रश्न करतांच व्याधानें त्यांनीं केलेल्या शपथा सांगितल्या. तें ऐकून हरिणाला आनंद वाटला आणि ह्मणतो ॥ १३५ ॥ हे व्याधा, त्या दोघी हरिणींनीं सांगि-

व्याधेनकथितास्ताभ्यांशपथायेकृताःपुरा ॥ तच्छ्रुत्वावचनंप्राहहरिणोहृष्टमानसः ॥ १३५ ॥ ॥ मृगउवाच ॥ ताभ्यांव्याधयदुक्तंतेतत्करोमिनचान्यथा ॥ प्रभातेत्वद्गृहंनूनमागमिष्यामिलुब्धक ॥ १३६ ॥ भार्यांऋतुमतीमेद्यकामार्तापिचसांप्रतं ॥ गत्वागृहेद्यभुक्त्वातामनुज्ञाप्यसुहृज्जनं ॥ शपथैरागमिष्यामिश्रूयतामपरंचमे ॥ १३७ ॥ मद्देहेनास्त्यसृङ्मांसंयत्त्वंभोक्तुमभीप्ससि ॥ तद्वृथामरणंमेस्याद्यदिमांत्वंहनिष्यसि ॥ १३८ ॥

तल्याप्रमाणें, प्रातःकाळीं खरोखर तुझ्या घरीं मी येईन ॥१३६॥ माझी भार्या ऋतुमती असून कामपीडित आहे त्यापेक्षां घरीं जाऊन तिचा हेतु पुरवून सर्व सुहृदांची आज्ञा घेऊन शपथपूर्वक येईन. दुसरें सांगतों ऐक ॥ १३७ ॥ तूं मला मारून खाण्याची इच्छा करतोस

ती व्यर्थ आहे. माझ्या अंगात रक्तमास मुळीं नाहीं. जर मला मारलास तर व्यर्थ मरेन मात्र ॥ १३८ ॥ तें ऐकून व्याध ह्मणतो, हे धूर्ता, तूं मला प्रतारण करण्यासाठीं अगदीं खोटें बोलतोस. कारण ज्या जागीं आपला खरा मृत्यु आहे असें समजलें तेथें कोणता

व्याधउवाच ॥ ॥ असत्यंभाषसेधूर्तप्रतारयसिमामिह ॥ ज्ञातोमृत्युःस्फुटंयत्रतत्रगच्छतिकोऽल्पधीः ॥ १३९ ॥ ॥ मृगउवाच ॥ शपथान्वैकरिष्यामियथातेप्रत्ययोभवेत् ॥ १४० ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ मृगत्वंशपथान्ब्रूहिविश्वासोमेभवेद्यथा ॥ यथाचप्रेषयामित्वांस्वगृहंप्रतिकामुक॥१४१॥ मृगउवाच ॥ ॥ भर्तारंवंचयेद्यास्त्रीस्वामिनंवंचयेन्नरः ॥ मित्रंचवंचयेद्यस्तुगुरुद्रोहंकरोतियः ॥ १४२ ॥ ॥

मंदमति जाईल बरें ॥ १३९ ॥ मृग ह्मणतो कीं मी तुला विश्वास वाटेल अशा शपथा करितों ॥ १४० ॥ व्याध ह्मणतो, हे कामार्ता मृगा, मला विश्वास वाटेल अशा शपथा कर ह्मणजे तुला मी घरीं जाण्यास सोडीन. ॥ १४१ ॥ मृग ह्मणतो, जी स्त्री आपल्या पतीला

फसविते, जो मनुष्य धन्याला फसवितो, जो मित्राला फसवितो, जो गुरूशीं द्रोह करितो ॥ १४२ ॥ एका पंक्तींत जेवणारांचा पंक्तिभेद करितो, जो मैत्रीची तुटातुट करतो, जो देवालयें, धर्मशाळा मोडतो ॥ १४३ ॥ जे ब्राह्मण प्रवास करणारे, क्रयविक्रय करणारे, स्नानसंध्या सोडलेले, वेदशास्त्राविरुद्ध वागणारे ॥ १४४ ॥ मद्य पिणारे, स्त्रीलंपट,

विषमंतुरसंदद्यादेकपंक्त्यांहिभुंजतां ॥ भेदयेद्यस्तुमित्राणिप्रासादंपात
येत्तथा ॥ १४३ ॥ प्रवासशीलायेविप्राःक्रयविक्रयकारिणः ॥ संध्यास्ना
नविहीनाश्चवेदशास्त्रविवर्जिताः ॥ १४४ ॥ मद्यपाःस्त्रीषुसंसक्ताःपरनिं
दारताश्चये ॥ परस्त्रीसेवकानित्यंपरपैशुन्यदूषिताः॥ १४५ ॥ शूद्रान्नभो
जिनोयेचभार्यापुत्रांस्त्यजंतिये ॥ तेनपापेन० ॥ १४६ ॥ ॥

दुसऱ्याच्या निंदेविषयीं तत्पर, नित्य परस्त्रीशीं रत, चुगलखोर ॥ १४५ ॥ शूद्रान्न सेवन करणारे, आपल्या स्त्रीपुत्रांचा त्याग करणारे यांचीं पापें जर मी पुनः आलों नाहीं तर मला लागतील ॥ १४६ ॥

मिळेल तें खाणारा, कोणतीही वस्तु विकणारा, ब्राह्मणाची निंदा करणारा, ब्राह्मणाचें धर्मवाक्य टाकून पाखंडाचें सेवन करणारा, यांचें पाप मला लागेल ॥ १४७ ॥ तिळ, तेल, तूप, मध, मीठ, गूळ, लोखंड, लाख, नानाप्रकारचे रंग ॥ १४८ ॥ दारु, मांस,

सर्वाशीसर्वविक्रेताद्विजानामपिनिंदकः ॥ विप्रवाक्यंपरित्यज्यपाखंडा भिरतःसदा ॥ तस्यपापेन० ॥ १४७ ॥ तिलांस्तैलंघृतंक्षौद्रंलवणंचतथा गुडं ॥ लोहंलाक्षादिकंसर्वंरंगान्नानाविधानपि ॥ १४८ ॥ मद्यंमांसंविषं दुग्धंनीलंचवृषभंतथा ॥ मीनंक्षारंसर्पकूटंचित्रातकफलानिच ॥ १४९ ॥ विक्रीणीतेद्विजोयस्तुधनलोभविमोहितः ॥ आदित्यंविष्णुमीशानंगणा ध्यक्षंचपार्वतीं ॥ १५० ॥ ॥ ॥

विष, दूध, निळा बैल (वृषोत्सर्गास देणें), मत्स्य, क्षार, सर्पकूट, चित्रातकाचीं फळें ॥ १४९ ॥ हे पदार्थ ब्राह्मण असून केवळ द्रव्यलोभानें जो विकतो. सूर्य, विष्णु, शंकर, गणपति, पार्वती ॥ १५० ॥

या देवांला सोडून घरांत इतर देवांची जो पूजा करतो त्याचीं पापें मी पुनः न येईन तर मला लागतील ॥ १५१ ॥ जो गाईला लाथ मारतो, जो सूर्योदयानंतर झोपेंतून उठतो, आईबापांची सेवा न करणारा, कांहीं निमित्त करून याचना करणारा, ॥ १५२ ॥ कंन्येचें

एतांस्त्यक्त्वागृहेमूढोयोऽन्यंप्रपूजयतेनरः ॥ तस्यपापेन० ॥ १५१ ॥ यो गांस्पृशतिपादेनउदितेर्केप्रबुध्यते ॥ मातापित्रोरभक्तश्चक्रियामुद्दिश्ययाचकः ॥ १५२ ॥ कन्याशुल्कोपजीवीचदेवब्राह्मणनिंदकः ॥ गोग्रासंहंतकारंचअतिथीनांचपूजनं ॥ येनकुर्वंतिगृहिणस्तेषांपापंभवेन्मम ॥१५३॥ वृंताकंचपटोलंचकलिंगंतुंबिकाफलं ॥ मूलकंलशुनंकंदंकुसुंभंकालशाककं ॥ एतानिभक्षयेद्यस्तुनरोवैज्ञानदुर्बलः ॥ १५४ ॥ ॥

द्रव्य घेऊन उपजीविका करणारे, देवब्राह्मणांची निंदा करणारे, जे गृहस्थधर्मी असून वैश्वदेव, गोग्रास व अतिथिपूजन न करणारे त्यांचें पाप मला लागेल ॥ १५३ ॥ वृंताक, पटोल, कलिंग, तुंबिकाफळ, मुळा, लसूण, कांदा, कुसुंभ, व काळशाक हीं अपुऱ्या ज्ञानाचा

जो भक्षण करतो ॥ १५४ ॥ त्याची शेंकडो चांद्रायणादि प्रायश्चित्तें केलीं तरी शुद्धि होत नाहीं त्यांचीं पापें मला लागतील ॥ १५५ ॥ जो वेदाक्षर स्वराशिवाय किंवा वाईट आवाजानें अवलक्षणी ह्मणतो, जो मार्गानें चालतांना वेद ह्मणतो ॥ १५६ ॥ किंवा अंत्यजांच्या

नतस्यजायतेशुद्धिश्चांद्रायणशतैरपि ॥ तेन पापेन० ॥ १५५ ॥ यःपठेत्स्वरहीनंचलक्षणेनविवर्जितं ॥ रथ्ययापर्यटन्विप्रोवेदानुद्गिरतेचयः ॥ १५६ ॥ पठतःक्वापिविप्रस्यचंडालःशृणुतेयदि ॥ वेदोपजीवीयोविप्रो लोभाच्छूद्रान्नभोजनः ॥ तस्यपापेन० ॥१५७॥ लेखकश्चित्रकर्ताचवैद्यो नक्षत्रसूचकः ॥ कूटकर्ताद्विजोयश्चविकर्मणिरतस्तथा ॥१५८॥ कूटसाक्षी मृषावादीपरद्रव्याभिलाषुकः ॥ परदाराभिगामीचतथाविश्वासघातकः १५९

कानीं जाईल असें ह्मणतो, जो वेदावर उपजीविका करतो, जो शूद्रान्न भोजन करितो त्याचीं पापें मला लागतील ॥१५७॥ लेखक, चित्र काढणारा, वैद्य, ज्योतिषी, खोट्या कपटमार्गाचा आश्रय करणारा, दुष्कर्मांत तत्पर, ॥ १५८ ॥ खोटी साक्ष देणारा, खोटें बोलणारा, परद्र-

व्याचा अभिलाष करणारा, परस्त्रीशीं आसक्त, विश्वासघातकी, ॥ १५९ ॥ दुसऱ्या संस्कारनिमित्तानें मद्यपान करणारे, निरंतर वेश्येशीं लंपट, दान देणाराचा मोड करणारा, नित्य नग्नपणें झोंपणारे, स्त्रियांना सहाय करणारांचा उत्कर्ष करणारे, ॥ १६० ॥ जी स्त्री

द्रव्येद्रव्यंविनिक्षिप्यपानकूटंसमाश्रिताः ॥ वेश्यारताःसदायेचदानदातुर्निवारकाः ॥ नग्नाःस्वपंतिनित्यंस्त्रीसहायप्रतिभोजकाः ॥ १६० ॥ भर्तारमर्थहीनंचकुरूपंव्याधिपीडितं ॥ यानपूजयतेनारीरूपयौवनगर्विता ॥ १६१ ॥ एकादशीतथामाघेयासौशिवचतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धांनकुर्वंतितेषांपापस्यभाग्यहं ॥ १६२ ॥ अथकिंबहुनोक्तेनभोलुब्धकतवाग्रतः ॥ यदिनायामितेगेहंममासत्यंभवेत्तदा ॥ १६३ ॥ ॥

आपल्या रूपलावण्याच्या गर्वानें आपला पति दरिद्री, कुरूप व व्याधिपीडित ह्मणून त्याचा सत्कार करीत नाहीं ॥ १६१ ॥ जे एकादशी करीत नाहींत व माघाची शिवरात्री चतुर्दशी पूर्वविद्धा करीत नाहींत त्यांचीं पापें मला लागतील ॥१६२॥ हे व्याधा, तुझ्यापाशीं

जास्ती बोलून काय, जर मी पुनः तुझ्या घरीं आलों नाहीं तर सर्व असत्याचा फलभागी होईन. ॥ १६३ ॥ या त्याच्या भाषणानें तो व्याध संतुष्ट झाला व निष्पापही झाला आणि त्यानें धनुष्यबाण ठेवून मृगाला घरीं जाण्यास सोडला ॥ १६४ ॥ हे पार्वति, तो हरिणही जालपाशांतून सुटल्यामुळें संतुष्ट होऊन जलप्राशन करून पुनः अरण्यांत ज्या मार्गानें

तेनवाक्येनसंतुष्टोव्याधोवैवीतकल्मषः ॥ संहृत्यधनुषोबाणंमृगंमुक्त्वागृहंप्रति ॥ १६४ ॥ जगामप्रीतमनसामुक्तपाशोवरानने ॥ जलंपीत्वाथहरिणःप्रविष्टोगहनंततः ॥ गतोसौतेनमार्गेणगतंयेनमृगीद्वयं ॥ १६५ ॥ लुब्धकेनतदातत्रजालमध्येस्थितेनहि ॥ प्रत्यूषेबिल्वपत्राणिनिक्षिप्तानिशिवोपरि ॥१६६॥ शिवशिवेतिजल्पन्वैनिर्गतोजालमध्यतः ॥ १६७ ॥

दोनी हरिणी गेल्या होत्या त्या मार्गानें गेला ॥ १६५ ॥ व्याध जाळयामध्येंच होता तेथून त्यानें पुनः पहांटचे प्रहरीं बेलाचीं पानें तोडून शिवावर टाकलीं ॥ १६६ ॥ आणि शिव शिव असा जप करीत जाळयामधून निघाला ॥ १६७ ॥

अज्ञानानें का होईना, शिवरात्रीदिवशीं या व्याधाला उपोषण व जागरण घडलें व बिल्वपत्रांनीं शिवपूजाही घडली, त्याच्या प्रभावानें तत्काल सूर्योदयीं पापापासून मुक्त झाला ॥ १६८ ॥ आणि दशदिशांकडे भोजनाकरितां पाहूं लागला, एवढ्यांत लहान बालकासहवर्तमान दुसरी मृगी तेथें आली ॥ १६९ ॥ तिला पाहून व्याधानें पुनः धनुष्याला बाण

उदितेसूर्यबिंबेतुअज्ञानाज्जागरेकृते ॥ पापान्मुक्तोह्यसौसद्यःशिवपूजाप्रभावतः ॥ १६८ ॥ यावन्निरीक्षतेदिक्षुनिशांतेभोजनंप्रति ॥ तावच्छिशुवृताचान्यामृगीतत्रसमागता ॥ १६९ ॥ दृष्ट्वामृगींतदाव्याधोबाणंधनुषिसंदधे॥यावन्मुंचत्यसौबाणंतावत्प्रोवाचतंमृगी॥ १७० ॥ माबाणंमुंचधर्मात्मन्धर्मंपालयसुव्रत ॥ अहंत्ववध्यासर्वेषामितिशास्त्रविनिश्चयः ॥१७१॥

लावला आणि आतां बाण सोडणार एवढ्यांत हरिणी ह्मणते ॥ १७० ॥ हे धर्मशीला व्याधा, बाण सोडूं नको. धर्माचें पालन कर. शास्त्रतः पाहिलेंस तरी मी सर्वांहून अवध्य आहें ॥ १७१ ॥

एखादा राजा मृगयेसाठीं निघाला असला तरी निजलेला, मैथुनासक्त, स्तनपान करणारा, व्याधिपीडित अशा हरिणाला व लहान बालयुक्त हरिणीला कधीं मारीत नाहीं ॥ १७२ ॥ आतां कदाचित् धर्म सोडून तूं जर मला मारीत असलास तर जरा थांब. मी घरीं जाऊन माझें

शयानंमैथुनासक्तंस्तनपंव्याधिपीडितं ॥ नहिहंतिमृगंराजामृगींचशिशुनावृतां ॥ १७२ ॥ अथत्वंधर्ममुत्सृज्यमांहनिष्यसिमानद ॥ बालकंस्वगृहेमुक्त्वासखीनांचनिवेद्यवै ॥ १७३ ॥ अनुज्ञाप्यसुहृद्बंधूनागमिष्याम्यहंपुनः ॥ शपथान्वैकरिष्यामिशृणुव्याधवचोमम ॥ १७४ ॥ यास्वभर्तारमुत्सृज्यपरपुंसिरतासदा ॥ तस्याः पापेन० ॥ १७५ ॥ ॥

तानें बाळ कोणाच्यातरी स्वाधीन करून मैत्रिणीला कळवून ॥ १७३ ॥ सखेसोहिरे यांचा निरोप घेऊन पुनः येईन. व्याधा, मी शपथ करतें ऐक. ॥ १७४ ॥ जी स्त्री आपल्या पतीला टाकून परपुरुषाशीं रममाण होते तिचीं पापें पुनः न येईन तर मला लागतील

॥ १७५ ॥ हें तिचें भाषण ऐकून व्याध मनात विस्मित झाला आणि त्यानें त्या हरिणीलाही सोडली तेव्हां ती आपले घरीं निघून गेली ॥ १७६ ॥ व्याधही तें सरोवर सोडून आपले घरीं गेला आणि त्या सत्यवादी हरिणांचीं भाषणें ध्यानांत आणून ॥ १७७ ॥ ह्मणतो कीं, असा या मृगांचा नित्य घात करणारा मी कोणत्या गतीला जाईन बरें, असा विचार करीत

तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाव्याधोविस्मयमागतः ॥ ततोव्याधेनमुक्तासाजगाम निजमंदिरं ॥१७६॥ व्याधोपितत्सरस्त्यक्त्वाजगामस्वगृहंप्रति ॥ सर्वेषां वचनंध्यायन्मृगाणांसत्यवादिनां ॥१७७॥ एतेषांघातकोनित्यमहंयास्या मिकांगतिं ॥ एवंविंचितयन्गेहेदृष्टःक्षुधितबालकैः॥१७८॥निरामिषंतु तंदृष्ट्वाजग्मुस्तेपिनिराशतां॥ नान्नंमांसंगृहेतस्यभोजनंयेनजायते ॥१७९॥

आहे एवढ्यांत त्याला त्याच्या क्षुधाक्रांत जाहलेल्या मुलांनीं पाहिलें. ॥ १७८ ॥ तर याच्यापाशीं मांस वगैरे कांहीं नाहीं ह्मणून मुलें निराश झालीं. घरांत तर एक वेळ भोजना- पुरतें सुद्धां अन्न किंवा मांस कांहीं नव्हतें ॥ १७९ ॥

तो व्याधही हरिणांनीं खरोखर येतों ह्मणून केलेलीं शपथवाक्यें मनांत आणून आश्चर्यचकित होऊन स्वस्थ राहिला, भोजन नाहीं व निद्राही नाहीं ॥ १८० ॥ आणि ह्मणतो कीं, ते मृग शपथांनीं बद्ध आहेत त्यापेक्षां ते येतीलच, परंतु साधुमार्गाला स्मरून मी त्यांला

व्याधोपिचतदातत्रतेषांवाक्यानिसंस्मरन् ॥ नभोजनंननिद्रांचलभतेवि स्मयान्वितः ॥ १८० ॥ आगमिष्यंतितेनूनंशपथैरतियंत्रिताः ॥ तानहं नहनिष्यामिसतांव्रतमनुस्मरन् ॥ १८१ ॥ लुब्धकेनतदामुक्तोहरिणःश पथैःकृतैः ॥ स्वमाश्रमंतुसंप्राप्तोयत्रतद्धरिणीद्वयं ॥ १८२ ॥ सद्यः प्रसूतातत्रैकाद्वितीयारतिलालसा ॥ तृतीयापिसमायाताबालकैर्बहु भिर्वृता ॥ १८३ ॥ ॥ ॥

मारणार नाहीं. ॥ १८१ ॥ इकडे शपथांवर व्याधानें सोडलेला हरिण आपल्या आश्रमांत जेथें त्या दोघी हरिणी होत्या तेथें गेला ॥ १८२ ॥ त्यांतील एक मृगी तत्काल प्रसूत झाली, दुसरी कामातुर असून रतिविषयीं लालस झालेली व तिसरी बहुत बालकांसह तेथें आली

॥ १८३ ॥ अशा सर्व एकत्र जमल्या व प्रत्येकानें मरणाविषयीं निश्चय केला असून त्या व्याधाची करणी एकमेकांत बोलत आहेत ॥ १८४ ॥ त्यांत जी मृगी अत्यंत सुंदर व ऋतुमती असून रतीची इच्छा करणारी तिचा उपभोग घेऊन तो हरिण कृतकृत्य झाला आणि त्या हरिणींला ह्मणतो, ॥ १८५ ॥ तुह्मी सर्व एथेंच राहून आपले प्राण वांचवा व

सर्वाःसमेताएकत्रमरणेकृतनिश्चयाः ॥ परस्परंप्रजल्पंतिलुब्धकस्यविचेष्टितं ॥ १८४ ॥ मृगीमृतुमतींभुक्त्वारूपाढ्यांरतिलालसां ॥ कृतकृत्योऽभवत्तासांमृगोवचनमब्रवीत् ॥१८५॥ स्थातव्यमिहयुष्माभिःकर्तव्यंप्राणरक्षणं ॥ व्याघ्राद्द्विपाल्लुब्धकेभ्योबालकानांप्रयत्नतः ॥१८६॥ अहंत्वत्रसमायातःशपथैरतियंत्रितः ॥ अस्याऋतुप्रदानायपुनःसंतानहेतवे ॥१८७॥

मोठ्या प्रयत्नानें (सावधगिरीनें) वाघ, हत्ती, व्याध यांपासून मुलांचें रक्षण करा. ॥१८६॥ मी तर शपथांनीं गुंतलेला आहें तथापि हिला ऋतु द्यावा व पुढें संतति व्हावी ह्मणून मोठ्या प्रयत्नानें येथें आलों. ॥ १८७ ॥

स्त्री ऋतुमती असून तिला जो भोगीत नाहीं त्याला भ्रूणहत्या घडते व त्याचे सर्व धर्म निरर्थक होतात ॥ १८८ ॥ संततीनें स्वर्गप्राप्ति होते, व इहलोकीं शाश्वत कीर्ति होते. इहलोकीं व परलोकीं संतति सुख देणारी आहे ह्मणून यत्नानें तिचें संरक्षण करावें ॥ १८९ ॥

ऋतुमतींतुयोभार्यांनभुंक्तेमोहसंवृतः ॥ भ्रूणहासतुविज्ञेयोधर्मस्तस्यनिरर्थकः ॥ १८८ ॥ संतानात्स्वर्गमाप्नोतिइहकीर्तिंचशाश्वतीं ॥ संततिर्यत्नतःपाल्या सर्वसौख्यप्रदायिका ॥ १८९ ॥ अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्वर्गोनैवचनैवच ॥ येन केनाप्युपायेनपुत्रमुत्पादयेन्नरः ॥ १९० ॥ मयाचतत्रगंतव्यंयत्रव्याधस्यमंदिरं ॥ सत्यंहिपालनीयंस्यात्सत्येधर्मःप्रतिष्ठितः ॥ १९१ ॥ श्रुत्वाभर्तृवचस्ता स्तुप्रोचुर्धर्मयुतंवचः ॥ वयमप्यागमिष्यामस्त्वयासार्धंमृगोत्तम ॥ १९२ ॥

अपुत्राला गति नाहीं व स्वर्ग तर मुळींच नाहीं ह्मणून कोणत्याही उपायानें पुत्रासाठीं यत्न करावा ॥ १९० ॥ मला व्याधाचे घरीं जाणें भाग आहे. सत्याचें पालन करणें हें अवश्य कर्तव्य आंहे. कारण धर्म हा सत्यांतच राहतो ॥ १९१ ॥ असें पतीचें भाषण ऐकून त्या

हरिणीही धर्माला अनुसरून ह्मणतात हे मृगोत्तमा, आह्मीसुद्धां तुझ्याबरोबरच येतों ॥ १९२ ॥ हे नाथ, भर्त्यासह मरणें हें आह्मांला श्लाघ्य आहे. हे कांत, तुह्मीं अप्रिय केलेलें असें आह्मांला कांहीं स्मरत नाहीं ॥ १९३ ॥ प्रफुल्लित झालेल्या अरण्यांतून, नद्यांच्या संगमांत व पर्वतांच्या गुहांतून आपणच आमचें संरक्षण केलें आहे. आतां आपल्या पश्चात्

श्लाघ्यंमरणमस्माकंभर्त्रासहसदाप्रभो ॥ तथातेविप्रियंकांतनस्मरामः कदाचन ॥ १९३ ॥ पुष्पितेषुवनांतेषुनदीनांसंगमेषुच ॥ कंदरेषुचशैला नाभवतारमितावयं ॥ १९४ ॥ नकार्यमप्यतःकांतजीवितेनत्वयाविना ॥ नारीणांपतिहीनानांजीवितैःकिंप्रयोजनं ॥ १९५ ॥ मितंददातिहिपिता मितंभ्रातामितंसुतः ॥ अमितस्यतुदातारंभर्तारंकानपूजयेत् ॥ १९६ ॥

वांचण्यांत कांहीं अर्थ नाहीं. पतिविरहित स्त्रिया वांचून तरी उपयोग काय ॥१९४॥१९५॥ स्त्रियांला बाप असो, भाऊ असो किंवा पुत्र असो. हे नियमित (ठराविक) तेवढें देतात. अमित (सर्वच) देणारा कायतो एक पति, मग त्याचा कोण बरें सत्कार करणार नाहीं

॥ १९६ ॥ हे कुरंगम, जरी एखादे स्त्रियेपाशीं द्रव्य आहे, तिला पुत्र बहुत आहेत व सुहृदांनीं युक्त आहे तथापि ती जर पतिविरहित असेल तर बंधुवर्गाला शोचनीयच आहे. ॥ १९७ ॥ स्त्रियांला वैधव्यासारखें दुसरें दुःखच नाहीं. ज्या पतीच्या पूर्वीं मरतात त्या स्त्रिया धन्य होत ॥ १९८ ॥ वीणा जसी तारावांचून वाजत नाहीं, चक्रांवांचून रथ चालूं

अपिद्रव्ययुतानारीबहुपुत्रसुहृद्वृता ॥ शोच्यासाबंधुवर्गस्यपतिहीनाकुरंगम ॥ १९७॥ वैधव्यसदृशंदुःखंस्त्रीणामन्यन्नविद्यते ॥ धन्यास्तायोषितोयास्तुम्रियंतेभर्तुरग्रतः ॥१९८॥ नातंत्रीवाद्यतेवीणानाचक्रोभ्रमतेरथः ॥ नापतिःपूज्यतेनारीअपिपुत्रशतैर्वृता ॥१९९॥ निर्धनोव्यसनीवृद्धोव्याधितोविकलोजडः ॥ पतितःकृपणोवापिभर्तास्त्रीणांसदागतिः ॥ २०० ॥

शकत नाहीं, तसी शेंकडो पुत्रांनीं युक्त असली तथापि पतिविरहित स्त्री पूज्य नसते ॥ १९९ ॥ कदाचित् दरिद्री, व्यसनी, वृद्ध, व्याधिष्ट, एखादें इंद्रिय नसून लंगडा, जड, पतित, अथवा कृपण असला तथापि स्त्रियांला पति हीच सर्वदा गति आहे ॥ २०० ॥

स्त्रियांला पतीसारखा दुसरा धर्म नाहीं, पतीसारखा सोयरा नाहीं, पतीसारखा नाथ नाहीं, भर्ता हीच त्यांची गति आहे ॥ २०१ ॥ असा विलाप करून त्या सर्व स्त्रियांनीं मरणाविषयीं निश्चय केला, ज्यांच्या जवळ मुलें असून पतीच्या शोकानें दुःखी झाल्या आहेत. ॥ २०२ ॥ हरिणानें हें त्यांचें भाषण ऐकून चिंताग्रस्त झाला आणि मनांत विचार करतो

नास्तिभर्तृसमोधर्मोनास्तिभर्तृसमःसुहृत् ॥ नास्तिभर्तृसमोनाथःस्त्रीणांभर्तागतिःपरा ॥२०१॥ एवंविलप्यताःसर्वामरणेकृतनिश्चयाः ॥ बालकैस्तुसमायुक्ताभर्तृशोकेनपीडिताः ॥२०२॥ मृगस्तासांवचःश्रुत्वाहृदिचिंतापरोऽभवत् ॥ गंतव्यंवानगंतव्यंमयाव्याधस्यमंदिरं ॥ २०३॥ एकतःसत्यसंरक्षाकुटुंबस्यक्षयोऽन्यतः ॥ यदिगच्छामितत्राहंकुटुंबस्यक्षयोभवेत् ॥ तदंतिकंनचेद्यामिममसत्यंक्षयंव्रजेत् ॥ २०४ ॥ ॥

कीं, आपण व्याधाचे घरीं जावें किंवा न जावें ॥ २०३ ॥ गेलों तर एके अर्थीं सत्याचें संरक्षण होईल पण दुसऱ्या बाजूनें कुटुंबाचा क्षय होईल, ह्मणजे जर जाईन तर कुटुंबाचा क्षय, आणि जर न जाईन तर सत्यापासून भ्रष्ट होईन ॥ २०४ ॥

पुत्राला, स्त्रियेला किंवा स्वतःला मृत्यु आला तरी श्रेष्ठ आहे, परंतु सत्याचा लोप झाला तरमात्र तो मनुष्य कल्पपर्यंत रौरव नरकांत जाईल ॥ २०५ ॥ याकरितां आपलें कल्याण व्हावें असी ज्यांची इच्छा असेल त्यांनीं सर्वदा सत्य पाळावें. पृथ्वी सत्यानें राहते, सूर्य सत्यानें तेजस्वी राहतो ॥ २०६ ॥ वायु सत्यानें वाहतात, सत्यामध्यें सर्व कांहीं आहे.

वरंपुत्रस्यमरणंभार्यायाआत्मनोपिच ॥ सत्यलोपान्नरोनूनमाकल्पंरौरवं व्रजेत् ॥ २०५ ॥ तस्मात्सत्यंपालनीयंनरैःश्रेयोर्थिभिःसदा ॥ सत्येनधार्यतेपृथ्वीसत्येनतपतेरविः ॥२०६॥ सत्येनवायवोवांतिसत्येसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ एवंसंचिंत्यहरिणोधर्मान्हृदिमनोरमान् ॥ २०७ ॥ ताभिःसहैवशनकैर्लुब्धकस्याश्रमंययौ ॥ तस्मिन्सरसिसस्नात्वाकर्मन्यासंचकारह ॥ २०८ ॥

याप्रमाणें मनामध्यें धर्मासंबंधानें मनोहर विचार करून ॥ २०७ ॥ स्त्रियांसहवर्तमान तो हरिण व्याधाचे घरीं गेला. जातांना पूर्वीच्या सरोवरांत स्नान करून त्यानें सर्व कर्मांचा संन्यास (त्याग) केला. ॥ २०८ ॥

आणि हृदयामध्यें शंकराचें ध्यान करीत त्या लिंगाला नमस्कार करून स्नान, खाणें, पिणें, विषयभोग वगैरे टाकून ॥ २०९ ॥ तसेंच काम, क्रोध, लोभ व मोक्षमार्गाला आड येणारी माया टाकून आणि खाद्य, पेय सर्व टाकून व्याधाचे घरीं गेला ॥ २१० ॥ त्याच्या

तल्लिंगंप्रणिपत्याशुहृदिध्यायन्सदाशिवं ॥ स्नानंपानंपरित्यज्यमैथुनंभोग मेवच ॥ २०९ ॥ कामंक्रोधंतथालोभंमायांमोक्षविनाशिनीं ॥ खाद्यपेया दिकंसर्वंलुब्धकाभिमुखंययौ ॥ २१० ॥ तस्यभार्याश्चपुत्राश्चमरणेकृत निश्चयाः ॥ अनशनव्रतंगृह्यपृष्ठलग्नास्तमन्वयुः ॥ २११ ॥ भार्यापुत्रैःप रिवृतोमृगस्तंदेशमागतः ॥ क्षुधितैर्बालकैर्युक्तोलुब्धकोयत्रतिष्ठति ॥ पा लयन्सत्यवाक्यानिलुब्धकंवाक्यमब्रवीत् ॥ २१२ ॥ ॥

स्त्रिया पुत्र वगैरे सर्वांनीं मरणाचा निश्चय करून अनशनव्रत करून ते सर्व त्याच्या पाठीमागून गेले ॥ २११ ॥ तात्पर्य सत्य पाळण्यासाठीं क्षुधाक्रांत झालेल्या त्या स्त्रियापुत्रां- सहवर्तमान तो हरिण, व्याध राहत होता तेथें गेला ॥ २१२ ॥

आणि तो हरिण ह्मणतो हे व्याधा, पहिल्यानें मला मार, नंतर स्त्रियांला व त्यानंतर ह्या मुलांला अशा क्रमानें मार, आतां उशीर करूं नको ॥ २१३ ॥ हे व्याधा, मृगांला मारलेंस ह्मणून तुला कांहीं दोष नाहीं. आह्मी मात्र सत्यानें पवित्र होऊन स्वर्गास जाऊं यांत

मृगउवाच ॥ ॥ जहिमांप्रथमंव्याधपश्चाद्भार्याःक्रमेणमे ॥ बालकानि ततःपश्चाद्धन्यंतांमाविलंबय ॥ २१३ ॥ मृगाणांहननाद्व्याधनतेदोषोस्तिकश्चन ॥ यास्यामश्चवयंस्वर्गंसत्यपूतानसंशयः ॥ २१४ ॥ तवापिस कुटुंबस्यप्राणयात्राभविष्यति ॥ श्रुत्वैवंबहुधात्मानंविनिंद्यलुब्धकोब्रवीत् ॥ २१५ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ अहोमृगमहासत्वगच्छगच्छस्वमाश्रमं ॥ आमिषेणनमेकार्यंयद्भाव्यंतद्भविष्यति ॥ २१६ ॥ ॥

संशय नाहीं ॥ २१४ ॥ आह्मांला मारल्यानें सकुटुंब तुझा चरित्रार्थ होईल. हें ऐकून अनेक प्रकारें आपली निंदा करीत तो व्याध मृगाला ह्मणतो ॥ २१५ ॥ व्याध ह्मणतो हे मृगा, हे सत्यपालका, जा जा तूं आपले घरीं. मांसाचें मला प्रयोजन नाहीं. जें व्हायचें असेल

तें होईल ॥ २१६ ॥ प्राण्यांला धरणें, त्याला त्रास देणें किंवा त्यांचा घात करणें यात मोठें पाप आहे तरी तें मी कुटुंबाच्या निर्वाहासाठीं कधीं करणार नाहीं ॥ २१७ ॥ दया हें धर्मतरूचें मूळ आहे. सत्य हें त्याच्या शाखा व दम हें त्याचें फळ आहे. हे हरिणश्रेष्ठा, धर्मांचा

सत्वानांघातनेपापंबंधनेतर्जनेतथा ॥ नैवपापंकरिष्यामिकुटुंबार्थेकदाचन ॥ २१७ ॥ धर्मतरोर्दयामूलंसत्यंशाखाफलंदमः ॥ त्वंगुरुर्ममधर्माणामुपदेष्टामृगोत्तम ॥ २१८ ॥ गच्छगच्छमृगश्रेष्ठकुटुंबेनसमन्वितः ॥ मयात्यक्तानिशस्त्राणिसत्यधर्मःसमाश्रितः ॥ २१९ ॥ ॥ मृगउवाच ॥ कर्मन्यासमहंकृत्वात्वत्सकाशमिहागतः ॥ हन्यतांहन्यतांशीघ्रंनतेपापंभविष्यति ॥ २२० ॥ ॥ ॥

उपदेश करणारा तूं माझा गुरु आहेस ॥२१८॥ मृगश्रेष्ठा, जा जा तूं कुटुंबपरिवारासह आपल्या घरीं. हीं पाहा मी आजपासून शस्त्रास्त्रें टाकलीं आणि सत्य धर्मांचा आश्रय केला ॥२१९॥ मृग ह्मणतो मी सर्व कर्मांचा त्याग करून तुझ्याजवळ आलों आहें, मार मार लौकर, तुला

पाप लागणार नाहीं ॥ २२० ॥ मी येतों ह्मणून तुला शब्द दिला त्याणें मी बद्ध आहें. आतां घरीं जाणार नाहीं. कुटुंबासहवर्तमान मी जीविताचा मोह सोडून दिला ॥ २२१ ॥ हें ऐकून पुनः व्याध ह्मणतो हे मृगा, माझा गुरु, पिता, माता, बंधु, सखा, सोहिरा सर्व

मयादत्तापुरावाक्तेतयाबद्धोनयाम्यहं ॥ मयासहकुटुंबेनत्यक्तोमोहःस्व जीविते ॥ २२१ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ त्वंगुरुस्त्वंपितामातात्वंमेबंधुःस खासुहृत् ॥ मयात्यक्तानिशस्त्राणित्यक्तंमायादिकंबलं ॥ २२२ ॥ कस्य भार्यासुताःकस्यकुटुंबंकस्यवामृग ॥ तैस्तैःस्वकर्मभोक्तव्यंमृगगच्छयथा सुखं ॥ २२३ ॥ इत्युक्त्वालुब्धकस्तूर्णंबभंजसशरंधनुः ॥ मृगंप्रदक्षिणी कृत्यनमस्कृत्यक्षमापयत् ॥ २२४ ॥ ॥

तूं आहेस. मी सर्व शस्त्रें टाकलीं, मायिकबळ सर्व टाकलें ॥ २२२ ॥ हे मृगा, कोणाची भार्या, कोणाचे मुलगे व कुटुंब कोणाचें त्यांनीं आपापलें कर्म भोगावें. मृगा, तूं यथेच्छ जा ॥ २२३ ॥ असें बोलून त्या व्याधानें बाणासह धनुष्य तत्काल मोडून टाकलें, व

मृगाला प्रदक्षिणा, नमस्कार करून आपण त्रास दिल्याबद्दल क्षमा मागितली ॥ २२४ ॥ आणि त्याच्या पुढ्यांतच मोठ्या प्रेमानें अमृतासारखें मधुर भाषण केलें. एवढ्यांत स्वर्गांवर देवांनीं दुंदुभी वाजविले ॥ २२५ ॥ आकाशांतून पुष्पवृष्टि होऊं लागली, आणि देवांचे

प्राहप्रीत्यापुरस्तत्रवचःपीयूषसंनिभं ॥ एतस्मिन्नंतरेनेदुर्देवदुंदुभयोदिवि ॥ २२५ ॥ आकाशात्पुष्पवृष्टिश्चपपातसुमनोहरा ॥ देवदूताःसमायाता विमानंगृह्यशोभनं ॥ २२६ ॥ ॥ देवदूताऊचुः ॥ अहोव्याधमहासत्वसर्व सत्वभयंकर ॥ विमानमिदमारुह्यसदेहस्त्रिदिवंव्रज ॥२२७॥ शिवरात्रिप्र भावेणपातकंतेक्षयंगतं ॥ उपवासस्तुसंजातोनिशिजागरणंतथा ॥२२८॥

दूत उत्तम विमान घेऊन आले ॥ २२६ ॥ देवदूत ह्मणतात, हे सत्वशीला, हे सर्वप्राणि- भयंकरा व्याधा, या विमानांत बसून या शरीरासह स्वर्गास जा. ॥ २२७ ॥ शिवरात्रिव्र- ताच्या प्रभावानें तुझें सर्व पाप क्षयाला गेलें. तुला शिवरात्रीदिवशीं उपोषण घडलें, रात्रौ

जागरण घडलें ॥ २२८ ॥ अज्ञानानें कां होईना, दर प्रहरीं शिवाची यामपूजा घडली त्यायोगानें तूं सर्व पापांपासून मुक्त झालास, आतां कैलासाला जा ॥२२९॥ हे मृगराजा, हे सत्वशीला, तूं तिघी स्त्रिया व पुत्र यांसहवर्तमान नक्षत्रपदाला जा. तें नक्षत्र तुझ्या नांवानें

यामेयामेकृतापूजाअज्ञात्वापिशिवस्यच ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तोगच्छत्वंरुद्र मंदिरं ॥ २२९ ॥ मृगराजमहासत्वनिजपुत्रसमन्वितः ॥ भार्यात्रित यसंयुक्तो नाक्षत्रंपदमाप्नुहि ॥ तवनाम्नातदृक्षंतुलोकेख्यातिंगमिष्यति ॥ २३० ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंलुब्धकोथमृगास्तथा ॥ विमानानिसमारु ह्यनाक्षत्रंपदमागताः ॥ २३१ ॥ हरिणीद्वयमार्गस्तुदृश्यतेऽद्यापिपार्वति ॥ तत्पृष्ठलग्नंताराणांद्वितयंमणिसंनिभं ॥ २३२ ॥ ॥

(मृगशीर्ष ह्मणून) प्रसिद्ध होईल ॥२३०॥ हें देवदूताचें भाषण ऐकून तो व्याध व हरिण विमानांत बसून नक्षत्रलोकाला गेले ॥ २३१ ॥ हे पार्वति त्या दोन हरिणींचा मार्ग तर अद्यापि दिसतो व त्याच्या पृष्ठभागीं मण्यासारखीं दोन नक्षत्रें ॥ २३२ ॥

लुब्धक नांवाचीं मोठीं तेजःपुंज व ज्याखालीं तीन नक्षत्रें आहेत त्याला मृगशीर्ष असें ह्मणतात ॥२३३॥ अग्रभागीं दोन बालक, पृष्ठभागीं तिसरी मृगी मृगशीर्षांजवळ आलेला असा हा मृगराजा अद्यापि आकाशांत विराजमान दिसतो ॥ २३४ ॥ व्याधाला शिवरात्री-

ऋक्षंतुलुब्धकंनामदृश्यतेद्योतनंशुभं ॥ तारात्रितयसंयुक्तंमृगशीर्षंतदु च्यते ॥ २३३ ॥ बालकद्वितयंचाग्रेतृतीयापृष्ठतोमृगी ॥ पृष्ठतस्तत्रसंप्रा प्तामृगशीर्षस्यसंनिधौ ॥ मृगराड्दृश्यतेद्यापिऋक्षंव्योमगमुत्तमं ॥२३४॥ अकामाज्जागरंरात्रौतथोपोषणपूजनं ॥ जातंलुब्धकराजस्यतत्फलंपरि वर्णितं ॥ २३५ ॥ येनराभक्तिभावेनशिवरात्रिव्रतंशुभं ॥ सोपवासंकरि ष्यंतिजागरेणसमन्वितं ॥ २३६ ॥ ॥ ॥

दिवशीं सहजीं घडलेलें उपोषण व रात्रौ जागरण, व शिवपूजनही घडलें त्याचें फळ सांगि- तलें ॥ २३५ ॥ सहजीं घडलेल्या व्रताचें जर एवढें फळ तर मग जे लोक भक्तिभावानें शुभकारक असें शिवरात्रीचें व्रत विधिपूर्वक उपोषण जागरणासह करतात ॥ २३६ ॥

त्याचें फल सागण्याला ब्रह्मदेवसुद्धां अज्ञानी होतो. शिवरात्रीसारखें पापभय दूर करणारें दुसरें व्रत नाहीं ॥ २३७ ॥ सहस्र अश्वमेध केल्याचें व शंभर वाजपेय यज्ञ केल्याचें जेवढें फळ तें या शिवरात्रिव्रतानें प्राप्त होतें यांत संशय नाहीं ॥ २३८ ॥ माघमासीं प्रयागांत स्नान करणारांला जें फळ, व वैशाखांत द्वारवतींत स्नान करणारांला जें फळ, तपसि (ब्रह्म-

तेषांफलंप्रियेवक्तुंब्रह्मापिचजडायते ॥ शिवरात्रिसमंनास्तिव्रतंपापभयापहं ॥ २३७ ॥ अश्वमेधसहस्रेणवाजपेयशतेनयत् ॥ प्राप्नोतिततत्फलंसर्वंनात्रकार्याविचारणा ॥ २३८ ॥ यत्फलंमाघमासेवैप्रयागेमज्जतांनृणां ॥ वैशाखेद्वारवत्यांचतपस्याषाढसेवनात् ॥ २३९ ॥ गयायांपिंडदानेनकार्तिकेमाधवाग्रतः ॥ तत्फलंजायतेनूनंश्रवणादस्यपार्वति ॥ २४० ॥ इति श्रीलिंगपुराणेशिवरात्रिव्रतकथासंपूर्णा ॥ ॥

चाऱ्यानें) पालाशदंड घेतला असतां जें फल ॥ २३९ ॥ कार्तिकामध्यें माधवासमोर गयेस जाऊन विष्णुपदावर पिंड दिल्याचें जें फल तें सर्व फळ, हे पार्वति, शिवरात्रिव्रत करणाराला खरोखर प्राप्त होईल ॥ २४० ॥ इति श्रीलिंगपुराणे शिवरात्रिव्रतकथा संपूर्णा ॥

हें पुस्तक वे. शा. वासुदेवशास्त्री पणशीकर यांनीं तयार केलें. तें मुंबईमध्यें
" निर्णयसागर " छापखान्याचे मालक तुकाराम जावजी
यांनीं आपल्या छापखान्यांत छापून प्रसिद्ध केलें.
शके १८३४ सन १९१३.

Published by Tukaram Javaji, Proprietor N. S. Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.
Printed by R. Y. Shedge at the N. S. Press, 23 Kolbhat Lane, Bombay.

॥ इति शिवरात्रिपूजा सार्थकथा ॥